

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**OSVOJOVÁNÍ GRAMATICKÝCH KATEGORIÍ OHEBNÝCH
SLOVNÍCH DRUHŮ. ANALÝZA ŘEČI JEDNOHO DÍTĚTE VE
VĚKU 3 LET**

**Acquisition of grammatical categories of inflective parts of speech of
3 years old child**

Nikola Jammická

Vedoucí práce:	PhDr. Pavla Chejnová Ph.D.
Studijní program:	Specializace v pedagogice
Studijní obor:	Český jazyk se zaměřením na vzdělávání – Německý jazyk se zaměřením na vzdělávání

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma *Osvojování kategorií ohebných slovních druhů: Analýza řeči jednoho dítěte ve věku 3 let* vypracovala samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 14. 7. 2017

.....

podpis

V první řadě bych ráda poděkovala mé rodině a příteli za podporu a povzbuzování, nejen při psaní, ale v průběhu celého studia. Dále bych chtěla poděkovat rodičům Jakuba, kteří mi dovolili pořizování nahrávek a tím mi umožnili napsání této bakalářské práce. V neposlední řadě bych ráda poděkovala PhDr. Pavle Chejnové, Ph.D. za cenné rady poskytnuté při vedení bakalářské práce.

ANOTACE

Bakalářská práce se zabývá osvojováním gramatických kategorií ohebných slovních druhů u jednoho dítěte od věku 2 let a 9 měsíců do věku 4 let a 3 měsíců. V teoretické části práce jsme uvedeni do problematiky současných teorií ve vývojové psycholingvistice, a zároveň jsme seznamováni s vývojem řeči v raných stádiích vývoje, s konstruováním gramatické kompetence u dětí a s různými metodami zkoumání dětské řeči. Součástí teoretické části je i popis osvojování gramatických kategorií sloves. V praktické části je analyzováno šest zvukových nahrávek, z nichž každá je dlouhá přibližně třicet minut. U sloves byla analyzována gramatická kategorie osoby, čísla, času, způsobu a vidu. V průběhu nahrávání se každá gramatická kategorie objevila alespoň jednou. V nahrávkách byla nejvíce zastoupena 3. osoba singuláru a přítomní tvary sloves. Množství přítomných tvarů bylo postupně snižováno ve prospěch tvarů v čase minulém, když si dítě začalo minulost uvědomovat. Nejčastěji používaný slovesný způsob byl indikativ. U sloves byla popsána miniparadigmata.

ANNOTATION

The bachelor thesis is about the acquisition of grammatical categories of inflective parts of speech in the period of age from 2 years and 9 months to 4 years and 3 months. In the theoretical part of the thesis, current studies in the developmental psycholinguistics and the children's speech development are introduced. Next, the design of grammatical competencies and methods of children's speech exploration were described. Also, the acquisition of verbal grammatical categories is discussed in the theoretical part. In the practical part of the thesis, six audio recordings were analysed. Each recording is approximately 30 minutes long. Grammatical features of verbs such as in terms of grammatical person, grammatical number, grammatical tense, grammatical mood and grammatical aspect were examined. Each grammatical category has shown in all recordings at least once. The most frequent verbs occurred in the recordings were third-person singular verbs and present tense verbs. As the child has begun to realise the past, the number of present tense verbs was decreasing, and the number of past tense verbs was increasing. The most frequent grammatical mood was indicative. Miniparadims of verbs were described.

KLÍČOVÁ SLOVA

dětská řeč, osvojování jazyka, vývoj dětské řeči, osvojování gramatických kategorií, osvojování sloves, vývojová psycholingvistika, předškolní věk, slovní druhy, gramatické kategorie sloves

KEYWORDS

child speech, language acquisition, development of childrens's speech, acquisition of grammatical categories, developmental psycholinguistics, preschool age, word types, verbal grammatical categories

Obsah

1	Úvod.....	8
2	Teorie osvojování jazyka a vývoje řeči u dětí.....	10
2.1	Teorie osvojování jazyka podle Chomského	10
2.2	Současné teorie ve vývojové psycholingvistice.....	11
2.2.1	Racionalistický přístup.....	11
2.2.2	Empiristický přístup	12
2.2.3	Interakční přístup	13
3	Řečová komunikace	14
4	Sociální a kulturní determinanty vývoje řeči a komunikace dětí	15
4.1	Sociální faktory rodinného prostředí.....	15
4.2	Bernsteinova teorie o sociální podmíněnosti jazykových kódů dětí.....	16
5	Vývoj řeči.....	17
5.1	Ontogenetický vývoj řeči.....	17
5.1.1	Období křiku	17
5.1.2	Období žvatlání	17
5.1.3	Období od prvních slov do třetího roku života	18
6	Konstruování gramatické kompetence	20
7	Slovní zásoba v počátečních fázích vývoje dětské řeči.....	22
7.1	Interjekce.....	22
7.2	Slovesa.....	22
7.2.1	Infinitiv.....	22
7.2.2	Mluvnická kategorie osoby	23
7.2.3	Mluvnická kategorie času	23
7.2.4	Mluvnická kategorie slovesného způsobu.....	24
7.2.5	Mluvnická kategorie vidu	24
8	Metodologie a vznik zvukových nahrávek.....	26
8.1	Typy metod	26

8.1.1	Pozorování: deník.....	26
8.1.2	Pozorování: audiozáznam a videozáznam.....	26
8.1.3	Testy.....	27
8.1.4	Dotazník.....	27
8.1.5	Experiment.....	27
8.2	Vybraná metoda.....	28
8.3	Ukázka transkripce (nahrávka č. 1).....	29
8.4	Ukázka transkripce (nahrávka č. 3).....	30
8.5	Ukázka transkripce (nahrávka č. 6).....	31
9	Analýza nahrávek.....	33
9.1	Nahrávka č. 1 (2 roky, 9 měsíců, 13 dní).....	33
9.2	Nahrávka č. 2 (2 roky, 11 měsíců, 12 dní).....	36
9.3	Nahrávka č. 3 (3 roky, 3 měsíce, 20 dní).....	39
9.4	Nahrávka č. 4 (3 roky, 7 měsíců, 27 dní).....	41
9.5	Nahrávka č. 5 (3 roky, 11 měsíců, 7 dní).....	43
9.6	Nahrávka č. 6 (4 roky, 3 měsíce, 10 dní).....	46
10	Shrnutí nahrávek.....	50
10.1	Shrnutí - miniparadigmata.....	52
11	Závěr.....	54
12	Seznam použitých informačních zdrojů.....	56
13	Seznam příloh.....	58
14	Seznam tabulek.....	59

1 Úvod

Téma bakalářské práce „Osvojování gramatických kategorií ohebných slovních druhů: Analýza řeči jednoho dítěte ve věku 3 let“ jsem si vybrala především kvůli jeho aktuálnosti. Vývoj lidské řeči, hlavně osvojování řeči dítětem, je velmi zajímavá záležitost. Lidská řeč je vnímána jako něco, co je zcela automatické a běžné. Málo lidí se zajímá o to, jak vůbec řeč vzniká, kde se bere a jak se vyvíjí. Jedná se však o oblast, jejíž všechny části ještě nejsou zcela prozkoumány a lze se v poznávání této oblasti posouvat stále dál.

Téma osvojování jazyka dítětem patří do oblasti psycholingvistiky. Psycholingvistika je samostatný vědní obor, který vznikl na počátku 50. let v USA sblížením psychologie a lingvistiky. Psychologie, konkrétně její dílčí disciplína psychologie jazyka, se zabývala produkcí a percepcí řeči. Lingvistika stanovovala soubor předpokladů pro schopnost mluvit a rozumět slyšenému. Psycholingvistika se zabývá vztahem jazyka a vědomí.

Bakalářskou práci je rozdělena na dvě části, část teoretickou a část praktickou. V teoretické části jsou přiblíženy teorie osvojování jazyka a řeči u dětí, kam patří teorie osvojování jazyka podle Noama Chomského a jsou zde uvedeny současné teorie ve vývojové psycholingvistice. Dále je teoretická část zaměřena na postupné osvojování jazyka dítětem a rozvoj slovní zásoby během předškolního věku. V názvu práce stojí „osvojování gramatických kategorií ohebných slovních druhů“. Jde o velmi široké téma, které nelze dostatečně rozebrat v rozsahu bakalářské práce. Proto je tato práce zaměřena především na osvojování gramatických kategorií sloves.

Praktickou část bakalářské práce tvoří analýza šesti zvukových nahrávek, z nichž každá je dlouhá přibližně 30 minut. Nahrávky byly vytvořeny v pravidelných intervalech, aby jejich následné zkoumání bylo dostatečně vypovídající. Každou nahrávku tvoří dialog mezi tříletým dítětem, jehož řeč je v práci analyzována, a dalším člověkem, který se snaží dialog s dítětem rozvíjet tak, aby odpovědi na otázky nemohly být pouze jednoslabičné ano nebo ne, a zároveň se snaží podněcovat dítě ke komunikaci a spolupráci. Zvukové nahrávky byly pořizovány v domácím prostředí při hře a s osobu dítěti dobře známou (nikoliv však s matkou dítěte), aby se nahrávané dítě cítilo dobře a chovalo se přirozeně.

Vytvořené zvukové nahrávky jsou následně transkribovány dle systému CHILDES (Child Language Data Exchange System). Databáze systému CHILDES je dostupná v online podobě na childes.talkbank.org. Transkribované nahrávky jsou analyzovány z hlediska

gramatických kategorií ohebných slovních druhů. Pro podrobnou analýzu gramatických kategorií jednoho konkrétního slovního druhu jsou zvolena slovesa. Slovesa jsou jako vhodný slovní druh pro analýzu zvolena z toho důvodu, že se v jejich užívání projevují největší opakované vývojové odchylky od cílové podoby. V transkribovaných zvukových nahrávkách je sledován vývoj slovesných gramatických kategorií od první nahrávky až po nahrávku poslední. V poslední zvukové nahrávce by se mělo vyskytovat podstatně menší množství chyb v užívání sloves a větší množství slovesných tvarů než v nahrávce první.

Na základě informací získaných analýzou transkribovaných zvukových nahrávek je popsán výskyt jevů, typických pro danou vývojovou fázi, které lze ve zvukových nahrávkách sledovat. Zároveň bude popsán vývoj, který lze v nahrávkách vysledovat na základě toho, co si dítě osvojilo a jaké pokroky během nahrávání udělalo. Během práce je však nutno myslet na skutečnost, že každé dítě se vyvíjí jinou rychlostí, a tedy i rychlost vývoje řeči je u každého dítěte velmi individuální.

2 Teorie osvojování jazyka a vývoje řeči u dětí

Velká část lidí vnímá schopnost dítěte osvojit si řeč jako něco samozřejmého. Už několik posledních desetiletí se mnozí teoretici snaží objasnit způsob, jakým si děti jazyk osvojují. Problém je, že většina vzniklých teorií má pouze dílčí charakter (zabývají se například pouze fonematickým aparátem jazyka), nicméně lze najít i teorie komplexního charakteru. Základy pro vznik vývojové psycholingvistiky položil Noam Chomsky svou teorií o osvojování jazyka, na kterou vývojová psycholingvistika reagovala. Je proto vhodné tuto teorii nejprve vysvětlit. (Průcha, 2011)

2.1 Teorie osvojování jazyka podle Chomského

Do konce 50. let převládal behavioristický přístup ve vnímání osvojování jazyka dítětem. „*V základech behavioristických teorií je názor, že osvojování jazyka je vytváření soustavy návyků řečového chování. Osvojování jazyka se v tomto pojetí svou podstatou neliší od osvojování návyků jakéhokoli jiného chování.*“ (Nebeská, 1992, s. 94) Proces osvojování jazyka dítětem byl označen jako operantní podmiňování. V osvojování jazyka dítěti pomáhá posilování ze strany dospělých. „*Posilování vzniká tehdy, když určité chování vyvolá nějaké kladné důsledky.*“ (Průcha, 2011, s. 17) Jako příklad posilování lze uvést matku věnující se dítěti, které pláče kvůli pocitu hladu nebo žízně. Behavioristický přístup přestal být dostačující pro vysvětlení problému takové složitosti, proto se musela hledat nová východiska, která by přinesla lepší objasnění osvojování jazyka dětmi. (Průcha, 2011)

Nové možnosti přinesl na konci 50. let a na počátku 60. let vznik psycholingvistiky jako nového samostatného vědního oboru a teorie Noama Chomského. Teorie Noama Chomského nese název generativní transformační gramatika a je považována za revoluční jazykovou teorii. „*Podle klasického pojetí Chomského (1965) se dítě rodí s informací o tom, že existují jednak elementy jazyka (hlásky, slova, věty), jednak fonologická, syntaktická a sémantická pravidla pro jejich spojování.*“ (Nebeská, 1992, s. 95) Jazyk byl vnímán jako produkt, který vzniká na základě vrozených předpokladů pro osvojování jazyka. Teorie Chomského byla nejen přijímána a rozvíjena, ale také kritizována, což zvyšovalo zájem o výzkum dětské řeči. Přínosné bylo, že díky této teorii byly zavedeny dva aspekty, které pomáhaly ve zkoumání jazyka. Prvním aspektem byla jazyková kompetence. Jedná se o intuitivní znalost jazykového systému, díky níž lze chápat a vytvořit nekonečné množství vět. Druhým aspektem byla jazyková performance, což je konkrétní řečová činnost a produkty řečové činnosti. (Průcha, 2011)

Chomského generativní transformační gramatika přinesla velký impuls do zkoumání dětské řeči. Předpokládá vrozený mechanismus osvojování jazyka. Tímto mechanismem je LAD (Language Acquisition Device). LAD je dispozice umožňující osvojování jazyka, s níž se narodí každé dítě. Jedná se o univerzální schopnost, protože dítě se rodí s dispozicí osvojit si jakýkoliv jazyk na světě. Tato schopnost se aktivuje po narození a je závislá na jazyce prostředí, ve kterém dítě žije. (Průcha, 2011)

LAD je dodnes zpochybňována, protože nebylo nikdy přesně definováno, jak LAD funguje, co je jeho obsahem a nebyl určen věk dítěte, ve kterém začíná fungovat. (Průcha, 2011) Psychologická reálnost LAD byla experimentálně dokázána delším časem, který byl zapotřebí k identifikaci vět se složitou syntaktickou konstrukcí proti identifikaci vět nevyžadujících užití transformačních pravidel. (Miller, McKean, 1964)

2.2 Současné teorie ve vývojové psycholingvistice

Zájem o zkoumání dětské řeči a komunikace je v současné psycholingvistice stále velký. Vývoj v posledních letech je takový, že existuje velké množství poznatků o různých aspektech dětské řeči a komunikace. Tyto poznatky nejsou sjednoceny do žádné komplexní teorie. Zároveň dál probíhají teoretické diskuze, které obhajují nějaký z protikladných přístupů ve výkladu osvojování jazyka. Teorie a výzkumy lze rozdělit do tří skupin. První, racionalistický (nativistický) přístup říká, že osvojování jazyka probíhá na základě vrozených předpokladů. Druhý, empiristický přístup považuje za důležité v osvojování jazyka učení, vlivy prostředí a funkčnost jazyka pro různé komunikační záměry. Třetí, interakční přístup se snaží spojit oba předchozí přístupy. Zdůrazňuje, že jazyk má dítě vrozený, ale zároveň se ho musí učit a během toho na dítě působí vlivy sociálního prostředí. (Průcha, 2011)

2.2.1 Racionalistický přístup

Racionalistický přístup vychází z Chomského teorie osvojování jazyka. Tento přístup zastává například Barbara Lustová působící na Cornell University v Kalifornii.

V současné době uplatňují výzkumy založené na racionalistickém přístupu tři principy:

- „Základním zdrojem znalosti (knowledge) je myšlení, nikoliv vnější vstupy (input). Gramatika jako součást myšlení se aplikuje na jazykovou zkušenost, kterou z části determinuje.

- *Základní mechanismus osvojování vědění spočívá ve schopnosti myšlení rekonstruovat to, co je vnímáno jako vstup, a tak dedukovat nové vědění.*
- *Počáteční stav je biologicky programován předtím, než se subjekt setkává se zkušeností.*“ (Průcha, 2011, s. 25)

Racionalistický přístup je velmi abstraktní a dává prostor pro další diskuze. Při obhajování racionalistického přístupu se užívají různé argumenty. Neslyšící děti jsou schopny si rychle osvojit znakový jazyk. To znamená, že musí aplikovat nějaká pravidla, ačkoliv dostávají malý jazykový (znakový) input. Dalším argumentem je přibližně stejný věk, ve kterém si děti osvojují jazyk ve všech jazycích. To by mělo být umožněno vrozenou dispozicí pro jazyk. Jazyky jsou typologicky velmi rozdílné, ale přesto je mnoho univerzálních rysů pro osvojování jazyka. (Průcha, 2011)

Kritické připomínky racionalistického přístupu se opírají například o tvrzení, že není jasno, jakou rychlostí bychom se měli učit jazyk. Zároveň je známo, že si umíme osvojit jazyk i na základě malého množství vstupních informací. (Průcha, 2011)

2.2.2 Empiristický přístup

Empiristický přístup nevychází z biologické vrozenosti osvojování jazyka. Tento přístup se snaží objasnit osvojování jazyka na základě učení, získávání zkušeností a na základě přirozeného jazykového inputu. Pro osvojování jazyka jsou také důležité faktory, které na dítě působí v různých komunikačních situacích. Základní charakteristiky empiristického přístupu jsou následující:

- *„Zdroj znalosti jazyka dítěte je v jazykovém inputu, nikoliv v abstraktním gramatickém modelu jeho myšlení.*
- *Mechanismus osvojování spočívá v induktivním a pamětném učení, ve zpracování struktur obsažených v jazykovém inputu.*
- *Determinantami osvojování jazyka jsou komunikační funkce dětského subjektu.*
- *Osvojování jazyka je ovlivňováno četnými mimojazykovými faktory komunikační situace, komunikačních partnerů, sociálními a kulturními faktory prostředí.*“ (Průcha, 2011, s. 29)

Termín jazykový input používá Průcha pro označení různých druhů verbálních a neverbálních stimulů, které na dítě působí od narození prostřednictvím lidí v jeho okolí, s nimiž je v kontaktu. (Průcha. 2011)

Empiristický přístup je v současné době dominující v americké psycholingvistice. Psycholingvisté tam vnímají jazyk jako vrozeně sociální. Jejich přístup bývá označován jako sociopragmatický. Jedním z představitelů tohoto přístupu je Michael Tomasello. Jedna z jeho teorií vnímá jazyk jako prostředek, který slouží k uskutečnění komunikačních záměrů a funkcí. Dále se Tomasello zabývá imitačním učením. Imitační učení spočívá v tom, že děti imitují mluvu, kterou slyší a později se učí kombinovat různé naučené výrazy. Tomasello zcela odmítá nativistickou teorii o vrozené univerzální gramatice. Jako jeden z argumentů Tomasello uvádí, že existuje pouze málo gramatických kategorií a konstrukcí, které by měly všechny jazyky společné. Tomasello zároveň tvrdí, že kdyby LAD umožňovalo tvoření nekonečného množství vět, vztahovala by se tato hypotéza pouze na gramatiku, ale nemohla by se týkat lexika. (Průcha, 2011) „*Bud' si dítě různé lexikální jednotky zapamatuje, osvojí si je pasivně, nebo je schopno je aktivně používat ve svých řečových produktech – ale vždy na základě vlastního pamětního učení.*“ (Průcha, 2011, s. 32)

Jako další příkládá důležitou roli učení například belgický teoretik Jean A. Rondal. Rondal považuje děti za učící se subjekty, které jsou vedeny vyučujícími subjekty (rodiči). Výhodou této teorie je, že k vyučování nedochází tradičním školním způsobem, ale rodič je schopen přizpůsobit učení jazyka jazykové úrovni dítěte, a tím mu učení usnadnit. (Průcha, 2011)

2.2.3 Interakční přístup

Interakční přístup se pokouší o propojení kladných prvků racionalistického a empiristického přístupu. Významná badatelka a představitelka toho přístupu je Eve Clarková. Ta zpochybňuje myšlenku, že by osvojování jazyka bylo pouze vrozenou schopností. Zastává názor, že je nutné se jazyk učit a svou roli na tom má i vliv sociálního prostředí. Zároveň Clarková přiznává určitou roli i kognitivnímu vývoji.

Interakční přístup je podpořen skutečností, že děti jsou schopny komunikovat se svou matkou už v prenatální období. První zkušenosti s komunikací mají tedy ještě před narozením. Po narození na dítě působí jazykový input, který se přidává k základu získanému již v prenatálním období a ovlivňuje další osvojování jazyka dítětem. Je nutné si uvědomit, že během osvojování jazyka dětmi jsou důležité i jiné determinanty než lingvistické a psychologické. Velmi důležité jsou i sociální determinanty, mezi které patří například vlivy rodinného prostředí, v němž dítě vyrůstá a v němž se dětská řeč vyvíjí. (Průcha, 2011)

3 Řečová komunikace

Pod pojmem řečová komunikace si lze představit složitě strukturovaný soubor jevů. Jádro řečové komunikace tvoří produkce a recepce řeči, společenské aspekty, mentální předpoklady, text jako výsledek produkce řeči, situační, mentální a jazykové činitele řečové komunikace a komunikační normy. Na komplexním procesu řečové komunikace se podílí tři typy předpokladů: vrozené mentální předpoklady, předpoklady získané interakcí s prostředím a faktory, které působí v aktuální komunikační situaci. (Nebeská, 1992)

Užívání jazykových prostředků přirozeného jazyka je důležitým předpokladem řečové komunikace. V mysli člověka se nachází slovní zásoba jazyka. Spolu se slovní zásobou je v mysli uložena gramatika, znalosti o spojitelnosti slov, fonologické a fonetické údaje a soustava grafémů a mnohé další verbální údaje. Pro řečovou komunikaci jsou důležité i prostředky neverbální komunikace, které spolu hovořící sdílejí. Do této neverbální komunikace patří například mimika nebo gesta. (Nebeská, 1992)

Pro řečovou komunikaci je důležitá věcná znalost, která se týká především jevů každodenního života a utváří se na základě předchozích komunikačních zkušeností. Tyto zkušenosti potom slouží jako podklad pro výběr témat, o nichž se mluví. Jedním ze základních předpokladů řečové komunikace je také znalost o tom, v jaké situaci lze jakým způsobem užívat určité komunikační prostředky, aby to v dané situaci bylo vhodné, srozumitelné a společensky přijatelné. V odborné literatuře je soustava těchto znalostí chápána rozdílně a liší se i její terminologie. (Nebeská, 1992) „*Mluví se o kompetenci (jazykové kompetenci, komunikační kompetenci), mentální struktuře/strukturách, předpokladových strukturách, předpokladové bázi, tezauru, často pouze o znalostech.*“ (Nebeská, 1992, s. 68)

4 Sociální a kulturní determinanty vývoje řeči a komunikace dětí

V mnohých výzkumech dětské řeči se vyskytovalo rozsáhlé množství teoretických koncepcí a empiristických výzkumů, které kladly důraz pouze na psychologické a lingvistické aspekty, ale ostatní aspekty zanedbávaly. Na druhou stranu byly teorie, které byly založeny na sociálních a kulturních determinantech. Tyto dva přístupy stály většinou samostatně a nedocházelo k jejich propojení, které by nabízelo komplexní pohled. (Průcha, 2011)

V historii se pokusy o propojení těchto dvou přístupů vyskytly. Jeden z nich vytvořili ruští psychologové L. S. Vygotskij a A. R. Lurija, byl to kulturně historický přístup ve zkoumání vývoje dětského jazyka a myšlení. Dalším pokusem o propojení obou přístupů byla například koncepce sociokognitivního přístupu v teorii vývoje jazyka u dětí, kterou vytvořila americká psycholingvistka Louise Cherryová. Cherryová chápe jazyk, sociální determinanty a kognitivní vývoj dítěte jako dvě propojené části, které se navzájem ovlivňují. (Průcha, 2011)

Dnešní psycholingvistika staví na stejnou úroveň význam vrozených předpokladů užívání jazyka, předpokladů, které dítě získá skrze učení a situačního kontextu. Psycholingvistika se nyní snaží využít již dříve získané poznatky a dosáhnout jejich propojení. (Nebeská, 1992)

4.1 Sociální faktory rodinného prostředí

Množství sociálních faktorů, které v rodinném prostředí působí na jazykový vývoj dítěte, je velké. Jedním z těchto faktorů je například struktura rodiny. Vývoj dítěte může být ovlivněn tím, zda má oba rodiče, nebo zda vyrůstá v neúplně rodině (například pouze s matkou). Existují výzkumy o tom, jakou roli mají při vývoji oba rodiče, ale není známo, jak jsou na tom po stránce jazykového vývoje děti žijící pouze s matkami. (Průcha, 2011)

Druhým faktorem jsou sourozenci a další členové rodiny. O velikosti vlivu sourozenců na jazykový vývoj dětí se objevují rozporuplné názory. Vyskytují poznatky o tom, že starší sourozenci mají vliv na rozvoj řeči mladších sourozenců. Na druhou stranu jedináčci mohou více komunikovat s dospělými, což se ve vývoji řeči také odráží pozitivním způsobem. (Průcha, 2011)

Třetím faktorem je socioekonomické postavení rodiny a profese rodičů. Jsou prokázány rozdíly v komunikačním chování rodičů podle jejich příslušnosti k určité socioekonomické vrstvě společnosti a podle profesního postavení.

S profesí rodičů souvisí také čtvrtý faktor, a to úroveň vzdělání rodičů. Zejména jde o vzdělání matek. Úroveň vzdělání rodičů je zřejmě faktor, který na jazykový vývoj dítěte působí nejvíce. Tímto faktorem se zabývala teorie o vztahu mezi jazykem, vzděláním a sociální třídou, jejímž autorem je Basil Bernstein. (Průcha, 2011)

4.2 Bernsteinova teorie o sociální podmíněnosti jazykových kódů dětí

Výzkumů o vlivu sociálních charakteristik rodiny na jazykový vývoj dítěte bylo mnoho. Tyto snahy završila v 60. – 70. letech 20. století teorie o sociální podmíněnosti jazykových kódů dětí od britského sociologa vzdělávání Basila Bernsteina. Teorie vysvětluje vliv sociálního statusu rodiny na osvojování jazyka dětmi a na užívání jazyka. Z teorie vyplývá rozdělení dvou jazykových kódů ve vztahu k osvojování jazyka dětmi: kód omezený a kód rozvinutý.

Pro kód omezený jsou typické jednoduché a krátké věty, velká četnost spojovacích výrazů, krátká souvětí s malým množstvím rozvíjejících vět a omezená slovní zásoba. S omezeným kódem se lze setkat především v mimoškolním prostředí a jedná se hlavně o jazyk neformální komunikace. Pro kód rozvinutý je typická gramatická správnost a adekvátní pořádek slov, složitá souvětí, velká četnost předložek a spojek, široká slovní zásoba a vysoká četnost specifikujících adjektiv a adverbů. S rozvinutým kódem se lze setkat při školní výuce, ve vědě nebo ve veřejných sdělovacích prostředcích. (Průcha, 2011)

Bernstein prokázal, že různé sociální vrstvy užívají různé jazykové kódy. Bylo potvrzeno, že děti rodin patřících k nižší společenské vrstvě si osvojují hlavně kód omezený, a proto mají potíže v průběhu školní docházky. Děti ze střední sociální vrstvy si osvojují kód omezený i rozvinutý, a to má vliv na jejich lepší prospěch. (Průcha, 2011).

Bernsteinova teorie byla podnětem pro vznik mnoha dalších prací, které se zabývají úspěšností dětí vyrůstajících v rodinách z nižších sociálních vrstev. U nás se Bernsteinovou teorií zabývala Knausová. Knausová u dětí ve věku 12 let zkoumala, zda se v závislosti na jejich rodinném prostředí liší v užívání rozvinutého kódu. Výsledky výzkumu potvrdily Bernsteinovu teorii. (Průcha, 2011)

5 Vývoj řeči

Vývoj řeči je složitý proces. Do tohoto procesu patří nejen mluvení jako schopnost člověka, ale také postupný vývoj schopnosti řeči u dětí nebo zlepšování schopností vyjádřit se. Na vývoj řeči se tedy lze dívat z fylogenetického nebo z ontogenetického hlediska. (Kutálková, 2005)

5.1 Ontogenetický vývoj řeči

V okamžiku narození dítěte se jeho nejbližší okolí začne zajímat nikoliv o vývoj fylogenetický, ale o vývoj ontogenetický. Vývoj ontogenetický je vývoj konkrétního jedince. (Kutálková, 2005) Problémem je skutečnost, že není možné vytvořit přesné tabulky vývoje řeči, kterým by odpovídalo každé dítě. Mezi dětmi se ve vývoji řeči objevují velké individuální rozdíly. Proto jsou i v odborné literatuře vývojová stadia určená pouze přibližně na základě průměru.

5.1.1 Období křiku

Po narození dítěte je běžně jeho prvním zvukovým projevem pláč. Není to však pláč jako takový. V prvních dnech života jde spíše o neutrální zvukový projev, reflexní činnost, která nemusí znamenat nic vážného. Okolí nově narozeného dítěte se při tomto křiku obává, že dítěti něco schází a věnuje mu zvýšenou pozornost. Dítě se tak velmi brzo naučí využívat křik vědomě, právě pro upoutání pozornosti. (Kutálková, 2005)

Přibližně kolem šestého týdne věku dítěte se mění jeho hlasový projev. „*Zvětšuje se rozsah hlasu i jeho intenzita a roste zejména schopnost jasně vyjádřit pocity.*“ (Kutálková, 2005, s. 38) Pro bolest nebo nespokojenost začíná dítě užívat tvrdý hlasový začátek. Pro spokojenost potom užívá měkký hlasový začátek. Postupně se zvětšuje množství zvuků, které dítě užívá. Tyto zvuky se ve spojení s měkkým začátkem označují jako broukání. Spokojenost nebo nespokojenost tedy dokáže dát dítě najevo už ve velmi raném věku. (Kutálková, 2005)

5.1.2 Období žvatlání

Dítě neustále rozšiřuje své možnosti v užívání různých zvuků a postupně dovede pracovat s melodií, nebo s proměňováním výšky a síly hlasu. Různé zvuky (zvuky, které ještě nemohou být označeny jako hlásky) dítě nevytváří vědomě, ale jde spíše o pudovou hru s mluvidly. „*O tom, že jde o děj reflexní, svědčí i to, že děti na celém světě používají*

tytéž zvuky, a to bez ohledu na světadíl nebo kulturu. Pudově si broukají i děti hluché. Toto období trvá asi půl roku, a dostalo pro název žvatlání pudové.“ (Kutálková, 2005, s. 38)

Od druhého pololetí života začíná dítě napodobovat své okolí nejen grimasami, ale snaží se napodobovat i to, co slyší. Dítě se tedy dostává do fáze žvatlání napodobivého. V této fázi se mu daří napodobit spíše melodii a tempo řeči než shluky hlásek. (Kutálková, 2005)

Ve třetím čtvrtletí se dítě dostává do fáze období rozumění řeči. Dítě si postupně začíná uvědomovat souvislosti mezi předměty a slovy, případně situacemi a slovy. Ještě zcela nerozumí obsahu slov, ale už pro něj začínají získávat nějaký smysl (například dokáže správně zareagovat na „Ukaž, kde máš očička.“). Pro porozumění pokynům je na počátku důležitá melodie. (Kutálková, 2005)

5.1.3 Období od prvních slov do třetího roku života

„Některé děti říkají první smysluplná slova třeba už v deseti měsících a jiné tzv. rozváží až po osmnácti měsících a všechno rychle dohoní.“ (Matějček, 2005, s. 85) První vědomě vyslovená slova dítěte jsou většinou pouze jednoslabičná nebo dvouslabičná. Jde především o pojmenování něčeho, co dítě zajímá (například „ham“ pro označení jídla nebo pro činnost jedení). (Kutálková, 2005)

Na počátku dítě užívá jedno slovo jako zástupce celé věty. *„Například ham může znamenat mám hlad nebo mám na něco chuť, zrovna tak dej mi kousnout. Haf nám sděluje: tam je pes, pes štěká, pes se mi líbí, chci si na něj sáhnout apod.*“ (Kutálková, 2005, s. 40)

Postupem času (přibližně kolem 18. měsíce věku) dítěti nestačí pro vyjádření určité myšlenky pouze jedno slovo. Dítě začíná slova spojovat a nastává takzvané dvouslovné období. (Nebeská, 1992) Později už nestačí ani dvouslovná vyjádření, slovní zásoba dítěte se rozšiřuje, a proto dítě přibližně ve věku dvou let začíná utvářet první jednoduché věty o dvou až čtyřech slovech (například „čiči papá“). Dítě si už poměrně dobře uvědomuje významy slov „já“ nebo „ty“ a někdy zvládá použít množné číslo. (Matějček, 2005)

„Mezi druhým a třetím rokem má dítě zvládnut slovník základních výrazů a samo tvoří jednoduché věty. Rozumí přitom mnoha výrazům dalším i relativně složitým syntaktickým konstrukcím, třebaže je samo zatím nepoužívá.“ (Nebeská, 1992, s. 98) Do tří let věku dítěte by měl být znatelný vývoj řeči a nárůst aktivní slovní zásoby na přibližně 400 slov. Tento věk je považován za mezník za obdobím takzvané fyziologické nemluvnosti, kdy ještě dítě mělo nárok na to, aby mluvilo málo. Ve vývoji řeči jsou mezi jednotlivými

děťmi znatelné rozdíly. Poměrně běžný rozdíl je mezi holčičkami a chlapci, kdy holčičky většinou mluví dříve. (Kutálková, 2005)

6 Konstruování gramatické kompetence

„Termínem „gramatická kompetence“ zde označujeme soubor znalostí a dovedností týkajících se gramatického systému určitého jazyka, tj. především jeho tvarosloví a syntaxe. Samozřejmě tato neuvědomovaná kompetence obsahu nejen znalost (osvojení) samotných gramatických prostředků, ale zároveň s tím také znalost pravidel jejich používání v řeči.“ (Průcha, 2011, s. 51)

Během prvních dvou let života si dítě osvojuje fonologický aparát mateřského jazyka a primární slovní zásobu. Během třetího roku a v dalších letech před nástupem do školy si děti osvojují gramatickou složku jazyka, morfologii a syntax. Dále si v tomto období osvojují pragmlingvistické funkce a dochází k rozšiřování slovní zásoby. (Průcha, 2011)

Vzhledem ke skutečnosti, že vývojová psycholingvistika je poměrně mladý obor, zabývalo se v porovnání s angličtinou konstruováním gramatické kompetence českých dětí malé množství lidí. Tímto tématem se zabýval například Václav Příhoda v knize *Ontogeneze lidské psychiky I.*

Velmi systematický a přehledně strukturovaný popis vývoje dětské gramatiky lze u nás najít v knize *Řeč v raném dětství* (Pačesová, 1979). Poznatky Pačesové jsou v této práci více přiblíženy v osmé kapitole.

V současné době se zkoumáním vývoje dětské řeči zabývá Smolík. Spolu se Seidlovou Málkovou napsal Smolík knihu *Vývoj jazykových schopností v předškolním věku*. Seidlová Málková se zabývá především fonologií, která není z pohledu této bakalářské práce v popředí zájmu. Smolík se v knize zabývá vývojem dětské řeči od předjazykového období, přes první slova a osvojování slovní zásoby až po vývoj dětské řeči na úrovni slov a vět. Dále se Smolík zabývá strukturou lexika a gramatiky nebo vývojem slovní zásoby a gramatických schopností dítěte.

Smolík se také zabýval osvojováním sloves dětmi v českém prostředí. Vydal studii *Osvojování českých slovesných tvarů v raném věku*, která vyšla v časopise *Československá psychologie*. Studie pojednává o výzkumu osvojování slovesných tvarů, který byl založen na běžné konverzaci dvou dětí ve věku kolem dvou let. Tento výzkum ukázal, že osvojování slovesných tvarů dětmi můžeme analyzovat dle lingvistických kategorií. Ukázalo se, že ze začátku v promluvách obou dětí převažovaly tvary préterita a tvary přítentu ve 3. osobě singuláru. Ojediněle děti využily na pozici hlavního slovesa tvar infinitivu místo tvaru určitého. Postupně děti začaly používat tvary přítentu také v jiných osobách než pouze ve 3. osobě singuláru.

Dále se v současné době vývojem dětské řeči v české prostředí zabývá Chejnová. Chejnová napsala knihu *Acquisition of morphological categories and vocabulary in early ontogenesis of a Czech child*. (Chejnová, 2016a) V této publikaci se zabývá osvojováním řeči u jednoho česky mluvícího chlapce ve věku od 11 měsíců do 3 a půl roku. Vývoj řeči byl zaznamenáván pomocí audiozáznamů a deníkových zápisů, které byly následně analyzovány z hlediska gramatických struktur, morfologických kategorií (především u substantiv, adjektiv, zájmen a sloves) a z hlediska syntaxe.

Kromě již zmíněné knihy vyšel článek stejné autorky v časopise Slovo a slovesnost. Článek *Osvojování gramatických kategorií sloves u českého dítěte* (Chejnová, 2016b) se již podle názvu věnuje problematice osvojování gramatických kategorií sloves, přesněji kategorii slovesné osoby, čísla, času a částečně i slovesnému způsobu a vidu. Osvojování gramatických tvarů sloves je zde zkoumáno ve třech vývojových obdobích. První je období premorfologie, kdy se dítě učí jednotlivá slova z paměti. Druhé je období protomorfologie, kdy vznikají gramatické opozice a následně miniparadigmata (v jednom měsíci alespoň tři různé tvary téhož slova) a dítě si začíná osvojovat některá gramatická pravidla. Třetí je období modularizované morfologie, ve kterém se morfologie dítěte začíná podobat morfologii dospělého jedince (Chejnová, 2016b).

7 Slovní zásoba v počátečních fázích vývoje dětské řeči

Na začátku vývoje řeči si dítě nejrychleji osvojuje slova, která kolem sebe slyší nejčastěji. Dítě neužívá ihned všechny slovní druhy. Během prvních fází vývoje dětské řeči je slovní zásoba tvořena především interjekcemi a substantivy. Teprve později začíná dítě užívat slovesa a adjektiva. Ještě později začíná dítě užívat zájmena a příslovce. Nakonec se postupně přidávají číslovky, předložky a spojky. (Pačesová, 1979)

7.1 Interjekce

Pro dětskou slovní zásobu jsou interjekce základním slovním druhem. Děti často používají onomatopoické interjekce jako „*haf*“, „*mňau*“, „*hop*“, „*ham*“ atd. Pomocí těchto slov dítě v počátcích označuje celou situaci nebo děj. „*Haf*“ je označení pro psa i štěkání, „*mňau*“ označuje kočku i mňoukání. „*Hop*“ označuje skok nebo skákající míč, „*ham*“ potom označuje jídlo i jíst. Některé interjekce tedy mohou označovat více různých skutečností nebo činností. Interjekce nemusí být prvním slovním druhem, které dítě začne užívat. (Pačesová, 1979) „*V pokročilejším stadiu mluvního vývoje začne dítě spojovat interjekci s příslušným apativem, tedy k původnímu determinans přidává determinandum, sr. „kohoutek kykryký“, „auto tudú“, čímž vyjadřuje jednak existenci, jednak kvalifikaci, eventuálně i událost.*“ (Pačesová, 1979, s. 53)

Rozštěpení interjekce-substantivum nastává většinou tam, kde existují dva tvary, které dítě užívá, například „*kokodák*“ a „*pipi*“. Dítě postupně dokáže odlišit zvuk a apativ, takže postupně dovede vytvořit výroky jako: „*Pipi kokodáká.*“ nebo „*Pipi dělá kokodák.*“. (Pačesová, 1979)

7.2 Slovesa

Pomocí sloves se pojmenovávají vlastnosti podmětu. Při tvoření různých tvarů sloves se v češtině užívá mnoho flektivních koncovek a konjugačních typů. Toto velké množství možností, ke kterým se často přidávají hláskové změny v kořeni slova, je pro české dítě problémem. (Pačesová, 1979)

7.2.1 Infinitiv

Zvláštní samostatnou kapitolou je tvar infinitivu. Jedná se o slovesný tvar neurčitý, který podle Pačesové (1979) dítě na počátku vývoje řeči používá nejčastěji. Dítě tvar infinitivu užívá jako tvar určitý, v podání dítěte se nejčastěji jedná o zkrácené futurum

(například „*hajat*“ místo „*půjdeme hajat*“ nebo „*bumbat*“ místo „*chci bumbat*“). V dětské řeči je infinitiv tvarem neutrálním. Pozitivnosti nebo negativnosti se dosahuje přidáním kladné nebo záporné částice (například „*hajat ano*“, „*papat ne*“). Ze začátku dítě tvoří infinitivy hlavně derivací pomocí koncovky -at a to především z interjekcí (například „*houpy*“ – „*houpat*“, „*mňau*“ – „*mňaukat*“). (Pačesová, 1979)

S touto myšlenkou Pačesové se neztotožňuje Saicová Římalová (Saicová Římalová, 2013), která za první slovesný tvar u dítěte považuje 3. osobu singuláru v přítomnosti. K názoru Saicové Římalové se ve svém článku přiklání také Chejnová (Chejnová, 2016b). Ani Smolík (2002) nepovažuje sloveso ve tvaru infinitivu za nejčastěji se objevující tvar na pozici plnovýznamového slovesa. Chejnová zároveň ve svém článku (Chejnová, 2016b) říká, že infinitiv dítě používá především v direktivní funkci.

7.2.2 Mluvnická kategorie osoby

Podle Pačesové (1979) začíná dítě postupem času kromě infinitivu používat i slovesné tvary, u nichž lze určit osobu. Nejprve si dítě osvojí 3. osobu singuláru, která je nejčastěji užívanou osobou v běžné komunikaci. K tomu, že 3. osoba singuláru je první osvojenou slovesnou osobou se přiklání také Saicová Římalová (2013) a Chejnová (2016b). Na počátku vývoje řeči tvoří dítě slovesa analogicky podle páté třídy slovesné, vzoru „*dělat*“ (například „*hačá*“, „*plaká*“). Později dochází k osvojování plurálu 3. osoby (například „*papají*“). (Pačesová, 1979)

Další osvojenou osobou je podle Pačesové (1979) 1. osoba singuláru. K té se velmi brzo přidává také první osoba plurálu (například „*papám*“ – „*papáme*“). S přibýváním slovní zásoby se objevují vedle tvarů náležitých také tvary méně náležité (například „*plakám*“ místo „*pláču*“). Jako poslední se do dětské řeči dostává také 2. osoba singuláru i plurálu. (Pačesová, 1979)

7.2.3 Mluvnická kategorie času

První slovesný čas, který si dítě osvojí, je přítomnost. Dítě ho využívá především v období, kdy užívá typicky dětská slova (například „*papám*“, „*hajám*“). Nejprve dítě stejně jako u infinitivu užívá přítomnost jako neutrální a pozitivnost nebo negativnost vyjadřuje kladnou nebo zápornou částicí. Později, s rozšířením slovní zásoby, začíná dítě tvořit záporné tvary (například „*nemám*“, „*nechci*“).

Při tvoření *préterita* dítě nejprve užívá pouze *příčestí minulé* ve všech osobách obou čísel. „Tvar „*spinkal*“ reprezentuje minulý čas pro celý singulár, tvar „*spinkali*“ pak minulý čas pro všechny osoby plurálu. V případě potřeby zdůraznění té které osoby si dítě vypomůže příslušným osobním zájmenem, sr. „*Von nespinkal*“; „*Já spinkal*“; „*Vy spinkali*“; „*My nespinkali*“.“ (Pačesová, 1979, s. 91) Podle Pačesové (1979) i Chejnové (2016b) užívá dítě většinou významové sloveso v náležitém tvaru, sloveso pomocné začíná dítě užívat až později. V souvislosti s *préteritem* si dítě osvojuje rodový princip (například „*Evička přišla*“, „*Jablíčko se kutálelo*“). Někdy se vyskytují náznaky tvoření rodu trpného (například „*Voda byla zamrznutá*“), ale jedná se o ojedinělé případy. (Pačesová, 1979)

Při tvoření *futura* (budoucího času) nemá dítě žádné velké potíže. Ze začátku užívá dítě pro vyjádření budoucnosti pouze *infinitiv* (například „*papat*“ místo „*budu papat*“), ale brzy začíná používat vazbu *infinitivu* s pomocným slovesem bez větších potíží. Problémy při tvoření *futura* se vyskytují tam, kde je narušena běžná vazba pomocného slovesa s *infinitivem*, a kde se budoucnost vyjadřuje pomocí *prézentního* tvaru („*napiši*“) nebo pomocí *předpon* („*pokvete*“, „*půjdu*“). (Pačesová, 1979)

7.2.4 Mluvnická kategorie slovesného způsobu

Rozlišujeme tři slovesné způsoby: *indikativ*, *imperativ* a *kondicionál*. Poměrně brzy se v dětské řeči vyskytne *imperativ*. *Imperativ singuláru* má často nulovou koncovku. Takovému tvoření se děti snaží vyhnout. Proto tvoří *imperativ singuláru* pomocí koncovky -ni („*řekni*“) a *imperativ plurálu* pomocí koncovky -nite („*lehnite*“). Výhodné pro dítě je, že při tomto tvoření nedochází ke změně kmenové souhlásky a zároveň se vyhne problému nulové koncovky. Brzy se začínají vyskytovat tvary *imperativu* s koncovkou -ej („*dej*“, „*papej*“). (Pačesová, 1979)

Podle Pačesové (1979) se *kondicionál* v dětské řeči neobjevuje. V článku Chejnové (2016b) dítě využívalo *kondicionál* ke konci sledovaného období a jeho užití nebylo ani časté, ani pravidelné. Od věku čtyř let již dítě užívalo *kondicionál* v podmínkových souvětích. (Chejnová, 2016b)

7.2.5 Mluvnická kategorie vidu

V určité fázi vývoje dítě pochopí rozdíl mezi vidy a snaží se je užívat správně. Četnost výskytu tvarů *dokonavých* a *nedokonavých* se liší v období typicky dětské slovní

zásoby a v období, kdy už se dětská slovní zásoba více přibližuje slovní zásobě běžné. (Pačesová, 1979)

Ze začátku dítě tvoří převážně nedokonavá slovesa, která jsou bezpříznaková (například „*hajat*“, „*papat*“). Pro utváření nedokonavých slovesných tvarů je u dětí typická koncovka -at (například „*spinkat*“, „*obouvat*“). (Pačesová, 1979)

„S růstem slovní zásoby se pak objeví dokonavost jako příznak děje. Dítě začíná nazírat na děj z hlediska výsledku.“ (Pačesová, 1979, s. 93) Dokonavost dítě užívá pro děj, který už je považován za uzavřený. Dítě utváří sloveso dokonavé z nedokonavého pomocí přípony -nout (například „*zpívnout*“, „*spinknout*“), nikoliv pomocí předpon, jako to dělají dospělí lidé. (Pačesová, 1979)

Jako speciální vidovou kategorii vyčleňuje Pačesová vid opětovací. Jde o vid specifický pro dětskou řeč. Dítě vnímá aktuálnost, opakovatelnost a násobenost, kterou vyjadřuje příponou -ovat, někdy k tomu přidává ještě infix -vá- (například „*štěkovat*“, „*štěkovávat*“). (Pačesová, 1979)

8 Metodologie a vznik zvukových nahrávek

V praktické části bakalářské práce je zkoumán vývoj řeči u dítěte ve věku tří let a osvojování gramatických kategorií ohebných slovní druhů. Z těchto ohebných slovních druhů byla vybrána slovesa, která byla zkoumána podrobněji.

8.1 Typy metod

Pro zkoumání řeči existuje v oboru psycholingvistiky několik různých metod. Jednotlivé metody jsou pro různé typy výzkumů více či méně vyhovující. (Průcha, 2011) Tyto metody s jejich výhodami a nevýhodami jsou popsány v podkapitolách 8.1.1–8.1.5.

8.1.1 Pozorování: deník

Deník je písemný záznam o jevech, které jsou pozorovány ve vývoji dětské řeči. Jedná se o nejstarší metodu používanou dodnes. V deníku většinou lze najít záznamy o pozorování pouze jednoho dítěte. Jednotlivá pozorování a následné zápisy se provádí v pravidelných časových intervalech zvolených vedoucím daného výzkumu. (Průcha, 2011)

Výhoda deníku spočívá v tom, že změny ve vývoji řeči dítěte mohou být zachyceny detailně a jsou řazeny chronologicky. Nevýhodou této metody jsou hrozící nepřesnosti plynoucí například z nepozornosti pozorovatele. Další nevýhodou může být případná subjektivita, kterou do hodnocení vkládá pozorovatel. Například matka dítěte může deníkové záznamy trochu přilepšovat. (Průcha, 2011)

8.1.2 Pozorování: audiozáznam a videozáznam

Analýza audiozáznamu a videozáznamu je dnes jedna z nejčastějších metod užívaná pro zkoumání vývoje dětské řeči. Nespornou výhodou této metody je, že záznamy umožňují zachycovat přesnou podobu výskytu jevů ve výpovědi dítěte jako jsou jednotlivé hláskové, gramatické, lexikální a pragmatické jevy. Další výhodou je možnost vytvářet záznamy na různých místech. Záznam lze vytvářet u dítěte doma, kde by se mělo chovat spontánně, nebo v laboratořích, které svým zařízením připomínají domácí prostředí. (Průcha, 2011)

Nevýhodou audiozáznamů a videozáznamů je velká náročnost zpracování zaznamenaných dat. U videozáznamů se musí dávat pozor, aby přítomnost kamer nenarušila přirozené řečové chování dítěte. Další nevýhodou audiozáznamů a videozáznamů je zachycování vývoje dětské řeči pouze v určitých intervalech. V záznamech chybí čas mezi

jednotlivými záznamy, který není nahráván. Proto se může stát, že některé jevy se v záznamech vůbec neobjeví. (Průcha, 2011)

8.1.3 Testy

Existují testy, které se používají k zjišťování dětské slovní zásoby. Problémem je, že děti předškolního věku neumějí číst. Proto se musí používat například testy obrázkové, kdy se po dítěti vyžaduje, aby vyobrazené předměty pojmenovávalo nebo aby vyprávělo příběh podle obrázku. (Průcha, 2011)

Výhodou testů je jejich objektivnost. Výsledky testů lze porovnávat s jazykovou normou pro danou populaci.

8.1.4 Dotazník

Dotazník v písemné formě není pro výzkum dětské řeči zcela vhodný. Děti předškolního věku neumí číst a psát. Dotazník místo dětí musí vyplňovat rodiče. Rodiče zaznamenávají, jaké jevy pozorují u svých dětí. (Průcha, 2011)

Stejně jako u pozorování formou deníkových záznamů se může vyskytnout problém se subjektivitou, kterou mohou rodiče neúmyslně ovlivňovat odpovědi, aby svému dítěti přilepšili.

Dotazníky se používají ve výzkumu osvojování slovenského jazyka. Pro tyto dotazníky existuje Virutálne labororium detskej reči. (dostupné online na laboratorium.detskarec.sk) Při zkoumání se používá dotazník TEKOS I. určený pro děti ve věku 8–16 měsíců, v němž se zkoumají například první slova, nebo porozumění řeči dospělých. Dětem ve věku 17–30 měsíců je určen dotazník TEKOS II., který je zaměřen na první věty a používání různých tvarů slov.

8.1.5 Experiment

Experiment je relativně častá metoda vyžívaná pro výzkum vývoje dětské řeči. Provádí se téměř vždy v laboratorním prostředí, kde mohou být různé podmínky a stimuly kontrolovány. (Průcha, 2011)

Experiment lze využít při zkoumání vývoje dětské řeči již u novorozenců a kojenců. Jako příklad lze uvést experiment Anthonyho DeCaspera s názvem *Vliv matčiny řeči v prenatálním období na percepci řeči u novorozenců*, který byl založen na technice nenutričního sání. Metoda nenutričního sání spočívá v tom, že na dudlík je napojen senzor

zaznamenávající změny v intenzitě sání u různých podnětů. V již zmíněném výzkumu Anthonyho DeCaspera předčítaly těhotné ženy posledních šest týdnů těhotenství část pohádky Kocour v botách. Dva až tři dny po narození bylo zjištěno, že když novorozenci poslouchají dříve čtenou část, sají výrazněji, než když poslouchají jinou část. Tímto výzkumem bylo potvrzeno, že už plod je skutečně schopen vnímat řeč a již prenatální období může být důležité pro pozdější vývoj řeči. (Altmann, 2005)

8.2 Vybraná metoda

Vhodnou metodou pro tuto bakalářskou práci je pozorování. Konkrétně bylo zvoleno pozorování ve formě zvukových nahrávek dítěte. Pozorován byl chlapec jménem Jakub od věku dvou let a devíti měsíců do čtyř let a tří měsíců.

Zvukové nahrávky zachycují dialog mezi Jakubem a jeho patnáctiletým bratrancem Janem, s nímž má velice dobrý vztah a rád s ním komunikuje. Pouze šestá zvuková nahrávka se odlišuje od ostatních pěti. Byla pořizována s Jakubem a s autorkou práce, která je také Jakubovou sestřenicí. K tomuto kroku se přistoupilo, protože při tvorbě původní šesté zvukové nahrávky nebyl získán potřebný materiál, který by umožnil mít danou zvukovou nahrávku jako závěrečnou. Za účelem přimět Jakuba dostatečně komunikovat bylo proto pro poslední zvukovou nahrávku úmyslně zvoleno nahrávání s autorkou práce.

Zvukové nahrávky byly pořízeny v domácím prostředí, které je pro dítě dobře známé a v němž se chová zcela přirozeně. Celkem bylo pořízeno šest zvukových nahrávek, z nichž každá trvá přibližně třicet minut. Časový rozestup mezi jednotlivými zvukovými nahrávkami byl zhruba čtyři měsíce podle příležitostí pro nahrávání. Zvukové nahrávky jsou uvedeny v následující tabulce č. 1.

Nahrávka	Datum nahrávky	Věk dítěte	Délka nahrávky
Nahrávka č. 1	12. 12. 2015	2 roky 9 měsíců 13 dní	27:29 min
Nahrávka č. 2	12. 02. 2016	2 roky 11 měsíců 12 dní	34:19 min
Nahrávka č. 3	19. 06. 2016	3 roky 3 měsíce 20 dní	32:35 min
Nahrávka č. 4	26. 10. 2016	3 roky 7 měsíců 27 dní	31:46 min
Nahrávka č. 5	06. 02. 2017	3 roky 11 měsíců 7 dní	37:00 min
Nahrávka č. 6	03. 06. 2017	4 roky 3 měsíce 10 dní	36:33 min

Tabulka č. 1: Zvukové nahrávky

Uvedené zvukové nahrávky byly následně ortograficky transkribovány dle transkripce CHAT, která se užívá pro přepis audiozáznamů a videozáznamů dětské řeči. Transkripce CHAT byla použita v upravené podobě, kdy promluva je vždy od zkratky odsazena pomocí tabulátoru. Fonetickou transkripci nebylo nutné používat, protože práce je zaměřena na morfologickou stránku jazyka, nikoliv na výslovnost.

Po transkripci nahrávek byla vyhledána všechna slovesa, která Jakub v průběhu nahrávání použil. Tvary jednotlivých sloves byly následně v každé nahrávce zpracovány do tabulek. Pozornost byla věnována všem slovesným mluvnickým kategoriím. Byla určena miniparadigmata, která Jakub používal, a byly pozorovány rozdíly v jejich množství mezi jednotlivými nahrávkami.

Závěrečné vyhodnocení bylo zaměřeno na užívání jednotlivých mluvnických kategorií sloves, které se postupně rozšiřovaly s postupujícím vývojem dítěte. Zároveň byla v závěru věnována pozornost užívání miniparadigmat a četnosti jejich výskytu.

8.3 Ukázka transkripce (nahrávka č. 1)

Zkratky: bratranec Jan (JAN), dítě: Jakub (JAK)

Jakub, 12. 12. 2015 (2 roky, 9 měsíců, 13 dní)

JAN* ještě to vyndám.

JAK* beton?

JAN* no, beton.

JAK* tam není beton. To je to? Dej to tady.

JAN* no... A budem skládat?

JAK* taťta¹ chmoula². To je taťta chmoula. Já se požívám³.

JAN* a jakou čepičku má taťka Šmoula?

JAK* já se požívám. A tole⁴ je taťta chmoula. To není zase to. Tonde⁵ a to není taťta. A kde je taťta chmoula?

JAN* taťka Šmoula tady asi není. Tatku Šmoulu nemáme.

¹ taťka

² šmoula

³ podívám

⁴ tohle

⁵ tohle

JAK* tady je. Dem⁶. Dem, dem, dem. Jé, já jsem sel tamde⁷. Hele, on de dole⁸. On je tam.

JAN* složíme?

JAK* honziťu⁹?

JAN* copak?

JAK* já se tu chci japt'o¹⁰.

JAN* ty chceš jabka?

JAK* japt'o. Dás¹¹ mi?

JAN* já mám jabka, koukej.

JAK* já chci jabt'a¹² pávě¹³.

JAN* tak já ti dám jabka. A tady mám druhý jabka. Můžu něco zkusit s jabkama?

JAK* ne, já.

JAN* tak jo.

8.4 Ukázka transkripce (nahrávka č. 3)

Zkratky: bratranec Jan (JAN), dítě: Jakub (JAK)

Jakub, 19. 06. 2016 (3 roky, 3 měsíce, 20 dní)

JAK* půjdeme pinkat?

JAN* nebudem si hrát radši se zvířátkama? Koukej, tygr, teda lev je nemocnej.

JAK* a proč?

JAN* protože ho bolí v krku. Musíš mu dát medicínu.

JAK* jo. Já mu to dám totiž. Tak, a už je to v krku, už není nemocnej. A já si budu hrát s autíčkama.

JAN* ale nejdřív tohle uklidíme, jo?

JAK* jo.

JAN* tak to uklid'. A uklízíš si taky dole hračky po sobě?

JAK* nene.

JAN* a proč ne?

⁶ jdeme

⁷ šel jsem tamhle

⁸ on jde dolů

⁹ Honzíku

¹⁰ chci jablko

¹¹ dáš

¹² jablka

¹³ právě

JAK* protože se mi to uklidila maminka.
 JAN* maminka uklízí líp než ty, jo?
 JAK* jo. Jíhahá.
 JAN* tam koník takle zaletěl?
 JAK* jíhahá.
 JAN* a zebra taky tam zaskočila?
 JAK* jo. Íháá. A íháááá.
 JAN* injekční stříkačka dělá jíhahahá?
 JAK* jo. Jíhahahá.
 JAN* koukej, Kubí. Co to je?
 JAK* raketa, můžu jí zkusit?
 JAN* musíš poslat. Tý brďo, ta jela.
 JAK* a umí zatáčet?
 JAN* no, umí. Ale vždycky zatočí jen na jednu stranu a pak spadne.
 JAK* a jak? Já sem to zkusil.
 JAN* co to bylo?
 JAK* nevím. Já chci... Nech mi... Hodiny to byly.

8.5 Ukázka transkripce (nahrávka č. 6)

Zkratky: sestřenice Nikola/autorka práce (NIK), dítě: Jakub (JAK)

Jakub, 03. 06. 2017 (4 roky, 3 měsíce, 10 dní)

NIK* Takže máme dva bonbónky a jeden je červenej a druhej je žlutěj. Hele, a cos to teda dostal na tom dětským dnu?
 JAK* lokomotivu.
 NIK* a za co jsi ji dostal?
 JAK* za papírky.
 NIK* za papírky?
 JAK* jo.
 NIK* a za co jsi dostal ty papírky? Nebo ty sis koupil?
 JAK* no, to sem normálně dostal.
 NIK* jen tak? A nemusel si pro to dělat náký úkoly? Ne? Žádnou soutěž?

JAK* ale na... na... na nafukovacím hradu sem musel dělat úkoly.

NIK* a jaký?

JAK* no, na různý věci sem musel chodit.

NIK* jo? A co ste třeba dělali? Tak mi to pověz.

JAK* já sem už to zapomněl.

NIK* ty si to zapomněl?

JAK* ten nafukovací hrad byl hrozně žhavej.

NIK* jakto?

JAK* tak, že bysme se o něj mohli spálit.

NIK* a jak to, že byl žhavej? To tam měli topení?

JAK* ne. To ho rozpálilo sluníčko.

NIK* teda. Takže ste ani nebyli na nafukovacím hradu?

JAK* jo, byli.

NIK* byli i tak? A nepálilo to moc?

JAK* ne. Trochu sem se o něj spálil.

NIK* jo? Kde? Ukaž. Tam vůbec nic nevidím.

JAK* na ruce.

NIK* jo?

JAK* ale vopravdu tam nic červenýho nemám. Protože to bylo mín.

NIK* to bylo jenom trochu spálený, víť? A kde si přišel tady k tomu?

JAK* no, to bylo o pavučinu o tyčku.

NIK* o pavučinu o tyčku?

JAK* když oni to... no. Tam napíchali tyčky a my... Se jim tam mohla zavázat taková guma, přes kterou se skáče a je hodně vysoko.

NIK* jo takhle. Takže to byly náký tyčky s provázkem. A vy ste tam nák prolízali?

JAK* ne. My sme museli dělat...

NIK* tak, tady máš provázek. Takže ste to museli nák přecházet, jo? A ty si tam spadnul.

JAK* ne, to sem byl tak, a takhle mi bum.

NIK* teda. A bolelo to hodně? Ne? Tak to ty seš hrdina, Kubí.

JAK* jo, trošku mě to hodně bolelo.

9 Analýza nahrávek

V této kapitole jsou jednotlivé zvukové nahrávky analyzovány. Pozornost je věnována slovesům, jejich výskytu, tvarům, gramatickým kategoriím a výskytu miniparadigmat. Výsledky jsou zapisovány v procentech a byly zaokrouhleny na dvě desetinná místa.

9.1 Nahrávka č. 1 (2 roky, 9 měsíců, 13 dní)

V první nahrávce dítě použilo celkem 161 sloves. Výskyt sloves v první nahrávce je zobrazen v tabulce č. 2.

Tvar		Příklad daného tvaru	Výskyt v %	
Infinitiv		zaparkovat	4,97	
1.os. sg	prézens	chci; nevím	22,36	14,29
	futurum	podívám se; udělám		6,21
	préteritum	sel jsem; bouchnul (jsem) se ¹⁴		1,86
2.os. sg.	prézens	vidíš; víš	10,56	1,25
	futurum	das; budeš mít		1,86
	imperativ	podívej, počkej ¹⁵		7,50
3.os. sg.	prézens	je; jede	49,07	42,24
	futurum	nabourá; bude držet		4,97
	préteritum	zaparkoval, naboural		1,86
1.os. pl.	prézens	dem; máme	6,22	4,35
	futurum	uděláme; budem		1,86
3.os. pl.	prézens	jedou; dou	6,82	6,21
	futurum	nabouraj		0,62

Tabulka č. 2: Výskyt slovesných tvarů v nahrávce č. 1

Z uvedené tabulky vyplývá, že v komunikaci byla nejvíce zastoupena slovesa 3. osoby singuláru, která tvořila 49,07% z celkového počtu užitých slovesných tvarů. Z těchto sloves převládala slovesa přítomného tvaru 3. osoby singuláru. Celkem tomuto

¹⁴ bouchnul (jsem) se – „jsem“ je v závorce, protože dítě jej sice nepoužilo, ale z kontextu v nahrávce je zřejmé, že použito být mělo

¹⁵ počkej

tvary odpovídalo 68 sloves. Z nich se dvacetpětkrát vyskytl tvar plnovýznamového slovesa být „je“ a čtrnáctkrát tvar slovesa jet „jede“. Slovesa ve tvaru 3. osoby singuláru futura byla zastoupena ve 4,97% případů. Při tvorbě futura dítě používalo pomocné sloveso být, ale při jeho užití docházelo k hypergeneralizacím¹⁶ (například „bude jet“¹⁷). Ve futuru dítě používalo tvary dokonavé „dojede“ i nedokonavé „bude držet“. Slovesa ve tvaru 3. osoby singuláru préterita byla zastoupena velmi zřídka.

Další nejčastěji zastoupená osoba byla 1. osoba singuláru. U této osoby převládala prezenní tvar 1. osoby singuláru, který se vyskytl celkem třicetkrát (například „nevím“, „chci“). Dítě u 1. osoby singuláru použilo i tvary futura. Mezi tvary futura byla použita slovesa dokonavá „podívám se, udělám, zkusím, vycouvám“ a slovesa nedokonavá, která byla tvořena pomocí budoucího tvaru pomocného slovesa být „budu podat“¹⁸, „budu podávat“. Dítě použilo také tvary 1. osoby singuláru v préteritu. Při tvoření préterita byl v jednom případě užit správný tvar pomocného slovesa být „šel jsem“¹⁹, ve zbylých případech bylo pomocné sloveso vynecháváno „bouchnul (jsem) se“.

Třetí nepoužívanější osobou byla 2. osoba singuláru. U této osoby byly nejvíce zastoupeny tvary v imperativu. Tvary futura byly tvořeny s užitím pomocného slovesa „budeš jezdit, budeš mít“ a pouze v jednom případě byl užit dokonavý tvar „das“²⁰. Prezenní tvary 2. osoby singuláru byly zastoupeny dvěma výskyty „vidíš, víš“. U 2. osoby singuláru vůbec nebylo použito préteritum.

Dále dítě během nahrávky používalo zřídka tvary 1. a 3. osoby plurálu, u nichž bylo více prezenních tvarů. Sloveso ve tvaru infinitivu bylo na pozici plnovýznamového slovesa použito pouze v polovině případů z celkem osmi výskytů (například „srovnat“ a „zaparkovat“) a to většinou jako celá samostatná věta. V ostatních případech se infinitiv vyskytoval ve spojení s modálním slovesem „musej být“²¹. V první nahrávce se ani jednou neobjevil tvar 2. osoby plurálu. Tato skutečnost může být ovlivněna prostředím, ve kterém byla nahrávka pořizována. V daném prostředí se vždy vyskytovalo pouze nahrávané dítě a člověk, s jehož pomocí byla nahrávka vytvářena.

¹⁶ Hypergeneralizace je přehnané zobecňování, kdy se dítě naučí, že se určitý tvar tvoří podle konkrétního pravidla a toto pravidlo potom uplatňuje na tento tvar u všech podobných slov. Zde je příklad „bude jet“, kdy se dítě naučilo, že futurum se tvoří pomocí slovesa „být“ v příslušném tvaru a z infinitivu a toto pravidlo uplatňuje na mnoho sloves.

¹⁷ pojede

¹⁸ podám

¹⁹ šel jsem

²⁰ dáš

²¹ musí být – 3. os. pl. prezens

V první nahrávce lze najít dohromady 7 miniparadigmat. Tato miniparadigmata jsou zobrazena v tabulce č. 3.

Infinitiv	Tvary	Četnost výskytu	Miniparadigma
jít	dem – 1. os. pl. prez. de – 3. os. sg. min. sel jsem – 1. os. sg. min. pocem – 2. os. sg. imp. dou – 3. os. pl. prez.	4 1 1 1 1	Pětisložkové paradigma
jet	jede – 3. os. sg. prez. jedou – 3. os. pl. prez. bude jet – 3. os. sg. fut. pojede – 3. os. sg. fut.	14 2 1 1	Čtyřsložkové paradigma
být	je – 3. os. sg. prez. byl (jsem) – 1. os. sg. min. sem/jsem – 1. os. sg. prez. jsou – 3. os. pl. prez. bude – 3. os. sg. fut. budem – 1. os. pl. fut.	25 1 3 1 1 1	Šestisložkové paradigma
jezdit	jezdí – 3. os. sg. prez. budeš jezdit – 2. os. pl. fut. ježděj – 3. os. pl. prez. jezdí – 3. os. pl. prez.	3 1 1 1	Čtyřsložkové paradigma
mít	má – 3. os. sg. prez. máme – 1. os. pl. prez. budeš mít – 2. os. sg. fut.	1 1 1	Třísložkové paradigma
udělat	udělám – 1. os. sg. fut. udělej – 2. os. sg. imp. uděláme – 1. os. pl. fut.	2 1 2	Třísložkové paradigma
nabourat	nabouraj – 3. os. pl. fut. nabourá – 3. os. sg. fut. naboural – 3. os. sg. min.	1 2 1	Třísložkové paradigma

Tabulka č. 3: Výskyt miniparadigmat v nahrávce č. 1

V tabulce je jedno šestisložkové miniparadigma, které se objevilo u tvarů slovesa „být“. Jde o nejběžněji užívané sloveso, proto bylo možné toto miniparadigma předpokládat. U tohoto miniparadigmatu převažují přítomné tvary „je, sem, jsou“, ale dítě užilo i tvary futura „bude, budem“ a jeden tvar v préteritu „byl“. V préteritu nebylo použito pomocné sloveso. Pětisložkové miniparadigma bylo nalezeno u tvarů slovesa „jít“. Zde převažovaly

prézentní tvary „*dem, dou*“, dvakrát bylo použito sloveso v préteritu „*sel jsem, de*“ a jednou bylo sloveso v imperativu „*pocem*“. Dále se v nahrávce vyskytla dvě čtyřsložková miniparadigmata u sloves „*jet*“ a „*jezdit*“ a tři třísložková miniparadigmata u sloves „*mít*“, „*udělat*“ a „*nabourat*“. U čtyřsložkových miniparadigmat převažovaly přítomné tvary 3. osoby singuláru. Tvary préterita se u čtyřsložkových miniparadigmat neobjevily vůbec. U třísložkových miniparadigmat byly tvary futura téměř stejně časté jako tvary přítomné a nejčastěji byla užitá 3. osoba singuláru.

9.2 Nahrávka č. 2 (2 roky, 11 měsíců, 12 dní)

Ve druhé nahrávce dítě použilo dohromady 272 sloves. Výskyt různých slovesných tvarů a jejich příkladů je zobrazen v tabulce č. 4.

Tvar		Příklad daného tvaru	Výskyt v %	
Infinitiv		zkusit, zastavit	11,03	
1.os. sg.	prézens	nevím, skáču	25	16,91
	futurum	uklidím, chytanu		6,99
	préteritum	byl sem, vybral ²²		1,10
2.os. sg.	prézens	víš, vidíš	22,43	4,78
	futurum	proběhneš, skočíš		4,42
	préteritum	říkal (j)si, hnul (j)si		0,74
	imperativ	dej, hoď		12,87
3.os. sg.	prézens	je, letí, běží	29,41	20,22
	futurum	odstartuje, vyletí		2,94
	préteritum	vyletělo, letělo		6,25
1.os. pl.	prézens	jedem, máme	7,35	3,68
	futurum	dáme, budem si koulet		3,31
	préteritum	dělali sme		0,37
3.os. pl.	prézens	jsou, patří	4,78	2,57
	futurum	vyskočej, vystřelí		1,84
	préteritum	nebyly		0,37

Tabulka č. 4: Výskyt slovesných tvarů v nahrávce č. 2

²² vybral jsem – „jsem“ bylo v nahrávce vynecháno, ale vyplývá z kontextu

Z uvedené tabulky vyplývá, že dítě nejvíce používalo slovesa ve 3. osobě singuláru. Tato slovesa tvořila 29,41% ze všech sloves v nahrávce. U 3. osoby singuláru bylo 55 sloves v přítomném tvaru. Präteritum mělo u 3. osoby singuláru proti ostatním osobám v nahrávce největší zastoupení. Ve druhé nahrávce byla slovesa ve futuru u 3. osoby singuláru pouze dokonavá „*vyletí, spadne*“.

Jako další osoba byla velmi zastoupena 1. osoba singuláru, u které převládaly přítomné tvary. Těchto tvarů bylo dohromady 46 a byly tvořeny nejen gramaticky správnými tvary „*skáču, dělám, mám*“, ale i tvary, u nichž se projevila hypergeneralizace „*skákám*“. U tvarů futura převažují dokonavá slovesa „*udělám, postavím*“, ale objevilo se i několik nedokonavých sloves „*budu hlídat, budu uklízet*“. Při tvoření präterita u 1. osoby singuláru bylo jednou užito sloveso se správným tvarem pomocného slovesa „*byl (j)sem*“, ve zbylých výskytech bylo pomocné sloveso vynecháváno „*šel (jsem), vybral (jsem)*“.

Třetí nejčastěji používanou osobou byla 2. osoba singuláru. Z pohledu slovesných časů byly u této osoby nejvíce zastoupeny přítomné tvary „*vidíš, víš*“. Všechna slovesa 2. osoby singuláru futura byla dokonavá „*uvidí se, spapáš*“. Nově se u této osoby objevily tvary präterita „*říkal (j)si, hnul (j)si*“, které byly tvořeny s užitím pomocného slovesa. Převažujícím slovesným způsobem byl indikativ, nicméně u 2. osoby singuláru se objevila i slovesa v imperativu „*dej, poběž*“.

Během nahrávky dítě používalo tvary 1. a 3. osoby plurálu. U nich převažovala slovesa v přítomnu, ale poprvé se u těchto osob objevila slovesa v präteritu „*dělali sme, nebyly*“. Ve druhé nahrávce se začal zvyšovat výskyt infinitivu ve spojení s modálním slovesem „*musí vyskočit, můžu říkat*“. V této nahrávce nebyla užita žádná slovesa 2. osoby plurálu.

Ve druhé nahrávce bylo nalezeno 10 miniparadigmat. Tato miniparadigmata jsou zobrazena v tabulce č. 5. Do tabulky č.5 není zapsáno miniparadigma u slovesa „*být*“, které bylo devítisložkové. Miniparadigma obsahovalo tvary přítomné „*sem, je, sme, sou*“, tvary futura „*bude, budu*“ i tvary präterita „*byl sem, bylo, byl*“.

Další tři pětisložková miniparadigmata se objevila u sloves „*mít, běžet, dát*“. Tvary u sloves „*mít, běžet*“ byly pouze přítomné, u slovesa „*dát*“ byly čtyři tvary ve futuru a jeden v imperativu „*dej*“. Užití různých osob singuláru je u pětisložkových miniparadigmat velmi vyrovnané.

Infinitiv	Tvary	Četnost výskytu	Miniparadigma
jít	du – 1. os. sg. prez. šel – 1. os. sg. min. poť ²³ – 2. os. sg. imp.	2 1 2	Třísložkové miniparadigma
skočit	skočím – 1. os. sg. fut skočíš – 2. os. sg. fut. skočil – 3. os. sg. min.	1 3 1	Třísložkové miniparadigma
mít	mám – 1. os. sg. prez. máš – 2. os. sg. prez. má – 3. os. sg. prez. máme – 1. os. pl. prez. maj – 3. os. sg. prez.	3 2 1 2 1	Pětisložkové miniparadigma
skákat	skáám – 1. os. sg. prez. skáču – 1. os. sg. prez. skáalo – 3. os. sg. min. skááme – 1. os. pl. prez.	1 2 1 1	Čtyřsložkové miniparadigma
běžet	běžím – 1. os. sg. prez. běžíš – 2. os. sg. prez. běž – 2. os. sg. imp. běží – 3. os. sg. prez. běžíme – 1. os. pl. prez.	1 1 1 2 1	Pětisložkové miniparadigma
dát	dám – 1. os. sg. fut. dáš – 2. os. sg. fut. dej – 2. os. sg. imp. dá – 3. os. sg. fut. dáme – 1. os. pl. fut.	1 1 5 1 2	Pětisložkové miniparadigma
uklidit	uklidím – 1. os. sg. fut. uklid' – 2. os. sg. imp. uklidíme – 1. os. pl. fut.	2 2 1	Třísložkové miniparadigma
letět	letí – 3. os. sg. prez. letělo – 3. os. sg. min. letěl – 3. os. sg. min.	2 2 2	Třísložkové miniparadigma
muset	musím – 1. os. sg. prez. musíš – 2. os. sg. imp. musí – 3. os. sg. prez. musíme – 1. os. pl. prez.	3 5 3 1	Čtyřsložkové miniparadigma

Tabulka č. 5: Výskyt miniparadigmat v nahrávce č. 2

Čtyřsložková miniparadigmata byla dvě, a to u sloves „skákat, muset“. Zbývající čtyři miniparadigmata u sloves „jít, skočit, uklidit, letět“ byla třísložková. U čtyřsložkových

²³ pojd'

miniparadigmat převažují přítomné tvary „skáču, musím“. Zajímavý je výskyt hypergeneralizací ve tvarech „skákám, skákáme“, ačkoliv ve stejné nahrávce dítě použilo i gramaticky správný tvar „skáču“.

Třísložková miniparadigmata byla přibližně stejně zastoupena ve všech třech časech. U sloves „jít, uklidit“ převažovaly tvary 1. a 2. osoby singuláru, u slovesa „letět“ byly všechny tvary ve 3. osobě singuláru.

9.3 Nahrávka č. 3 (3 roky, 3 měsíce, 20 dní)

Ve třetí nahrávce dítě použilo celkem 191 sloves. Výskyt slovesných tvarů je i s názornými příklady zachycen v tabulce č. 6.

Tvar		Příklad daného tvaru	Výskyt v %	
Infinitiv		zkusit, zatačet	11,52	
1.os. sg	présens	nevím, běhám	19,90	14,14
	futurum	vyléčím, budu si hrát		3,66
	préteritum	nebyl ²⁴ , měl (j)sem		2,09
2.os. sg.	présens	vystřelíš, máš	14,14	1,57
	futurum	natočíš, vystřelíš		2,09
	préteritum	našel (j)si, trefil (j)si		1,57
	imperativ	koukej, řekni		8,90
3.os. sg.	présens	je, umí, není	40,31	25,26
	futurum	vyletí, vyskočí		8,90
	préteritum	byla, poslal		5,76
1.os. pl.	présens	dem, skákáme	8,38	3,14
	futurum	budem léčit, skočíme		4,71
	préteritum	byli (j)sme		0,52
3.os. pl.	présens	nesvítěj, nabourávaj	5,76	3,14
	futurum	nenabouraj		0,52
	préteritum	dělali, nabourali		2,09

Tabulka č. 6: Výskyt slovesných tvarů v nahrávce č. 3

²⁴ nebyl jsem – „jsem“ při promluvě vynecháno

Z uvedené tabulky lze vyčíst, že nevíce byly zastoupeny tvary 3. osoby singuláru. Jejich počet se ve třetí nahrávce proti předchozím nahrávkám zvýšil a tvořily 40,31% ze všech sloves užitých v nahrávce. U 3. osoby singuláru převažovaly přítomné tvary, kterých bylo 49. Z nich se nejvíce vyskytovaly slovesné tvary „*je*“ na pozici plnovýznamového slovesa a „*umí*“. V poměru k počtu sloves v nahrávce vzrostlo množství tvarů v préteritu „*uklidila, poslal*“. Při tvoření futura byla užívána pouze dokonavá slovesa „*vyletí, vyskočí, vypne*“.

Druhé nejčtenější byly tvary 1. osoby singuláru, ačkoliv tvořily pouze poloviční množství sloves proti 3. osobě singuláru. Nejčastějším časem u těchto sloves byl přítom „*prosím, jdu*“. Futurum bylo tvořeno především dokonavými slovesy „*vyléčím, vyskočím*“, ale několik tvarů sloves bylo nedokonavých „*budu si hrát*“. Préteritum bylo v 1. osobě singuláru použito u tří sloves, z toho dvakrát se správně užitým pomocným slovesem „*měl (j)sem, zkusil jsem*“ a jednou bylo pomocné sloveso vynecháno „*nebyl*“.

Třetí nejvíce používanou osobou byla 2. osoba singuláru. Futurum bylo zastoupeno čtyřmi slovesy a všechna byla dokonavá „*natočíš, vystřelíš*“. Při tvoření préterita 2. osoby singuláru bylo ve třetí nahrávce správně užito pomocné sloveso u všech tvarů „*našel (j)si, trefil (j)si, dal (j)si*“. Největší zastoupení u 2. osoby singuláru měly tvary v imperativu. Těchto tvarů bylo celkem 17 „*koukej, řekni, vystřel, neboj*“ a jejich tvoření mělo dítě dobře osvojené. Indikativ byl u této osoby zastoupen méně než imperativ.

V nahrávce byly zastoupeny i tvary 1. a 3. osoby plurálu. U 1. osoby plurálu převažovaly ve třetí nahrávce tvary futura, které byly dokonavé „*půjdeme, uklidíme*“ i nedokonavé „*budem léčit, budem jezdit*“. V přítomných tvarech lze najít nejen tvary gramaticky správné „*nemáme*“, ale také tvary hypergeneralizované jako „*skákáme*“. Préteritum bylo u 1. osoby plurálu použito jednou a při jeho vyjádření bylo užito pomocné sloveso „*byli (j)sme*“. U 3. osoby plurálu byly nejčastěji užívány přítomné tvary „*(j)sou, nejsvítěj*“. Dítě vyjádřilo futurum u 3. osoby plurálu pouze v jednom případě „*nenabouraj*“ a tvořilo i slovesa v préteritu „*dělali, nabourali*“. Ve třetí nahrávce se objevovala nejen již známá spojení infinitivu a modálního slovesa „*můžu zkusit, musí zastavit*“, ale k nim přibýlo nové spojení „*chci mít*“.

Ve třetí nahrávce bylo nalezeno 7 miniparadigmat, která jsou uvedena v tabulce č. 7. Do tabulky č.7 nebylo zapsáno devítisložkové miniparadigma od slovesa „*být*“. Toto miniparadigma obsahovalo tvary přítomné „*jsi, je, sme, sou*“, tvary futura „*bude, budem*“ i tvary minulého času „*byl, byli sme, byli*“.

Infinitiv	Tvary	Četnost výskytu	Miniparadigma
mít	mám – 1. os. sg. prez. měl sem – 1. os. sg. min. máš – 2. os. sg. prez.	6 1 1	Třísložkové Paradigma
jít	jdu – 1. os. sg. prez. de – 3. os. sg. prez. dem – 1. os. pl. prez.	1 1 2	Třísložkové paradigma
moci	můžu – 1. os. sg. prez. můžeš – 2. os. sg. prez. může – 3. os. sg. prez.	5 1 1	Třísložkové paradigma
muset	musím – 1. os. sg. prez. musí – 3. os. sg. prez. musíme – 1. os. pl. prez.	1 4 1	Třísložkové paradigma
dát	dám – 1. os. sg. fut. dal (j)si – 2. os. sg. min. dá – 3. os. sg. fut.	1 1 1	Třísložkové paradigma
vystřelit	vystřelím – 1. os. sg. fut. vystřelíš – 2. os. sg. fut. vystřel – 2. os. sg. imp. vystřelíme – 1. os. pl. fut.	1 2 4 1	Čtyřsložkové paradigma

Tabulka č. 7: Výskyt miniparadigmat v nahrávce č. 3

Miniparadigma od slovesa „vystřelit“ bylo čtyřsložkové, vyjadřovalo především futurum „vystřelím, vystřelíme“ a jednou se vyskytl imperativ „vystřel“. Zbýlých pět miniparadigmat od sloves „mít, jít, moci, muset, dát“ bylo třísložkových. Nejčastěji se u těchto sloves vyskytovaly tvary 1. osoby singuláru. Výraznou převahu měly přítomné tvary. Futurum a préteritum se u třísložkových paradigmat objevilo jen ve čtyřech tvarech.

9.4 Nahrávka č. 4 (3 roky, 7 měsíců, 27 dní)

Ve čtvrté nahrávce dítě použilo celkem 158 sloves. Výskyt slovesných tvarů je s názorným příkladem a s výskytem v procentech znázorněn v tabulce č. 8.

Z uvedené tabulky vyplývá, že nejvíce užívanou osobou byla ve čtvrté nahrávce 1. osoba singuláru. Největší zastoupení měly přítomné tvary v počtu 38 sloves. Z nich se čtyřikrát objevil každý z tvarů „nevím, netuším, potřebuju“, ostatní tvary byly méně časté. Futurum bylo tvořeno především dokonavými tvary sloves „neřeknu, vyberu si, budu“ a pro préteritum bylo užito pomocné sloveso „udělal jsem“.

Tvar		Příklad daného tvaru	Výskyt v %	
Infinitiv		mít, zavřít, volat	13,29	
1.os. sg.	prézens	nevím, potřebuju	34,17	24,05
	futurum	pudu, vyberu si		9,49
	préteritum	udělal jsem		0,63
2.os. sg.	prézens	vidíš	14,55	2,53
	futurum	dáš, nestihneš		3,16
	préteritum	nestih (j)si, dal (j)si		2,53
	imperativ	vem si, řekni		6,33
3.os. sg.	prézens	je, patří, skáče	27,84	20,25
	futurum	udělá, poletí		1,89
	préteritum	letělo, držel		5,69
1.os. pl.	prézens	házíme, máme	4,43	1,89
	futurum	pudem, sežerem		2,53
3.os. pl.	prézents	neučež, neublížež si	5,70	3,16
	futurum	vypadnou, vyhrajou		2,53

Tabulka č. 8: Výskyt slovesných tvarů v nahrávce č. 4

Druhá nejčastější osoba byla 3. osoba singuláru, u které také převažovaly přítomné tvary „*je, patří*“. Při tvoření futura dítě použilo pouze dokonavá slovesa „*udělá, poletí*“. Pro préteritum byla užívána slovesa, která nevyžadovala pomocné sloveso „*svítil, vyšel, letělo*“.

Třetí nejčastější osoba byla 2. osoba singuláru, u níž byly většinou užity tvary futura. Při tvorbě futura dítě užívalo pouze dokonavá slovesa „*dáš, vezmeš*“. Přítomné tvary „*vidíš*“ byly zastoupeny stejně často jako tvary préterita. U tvarů préterita bylo užito pomocné sloveso „*nestih (j)si, dal (j)si, zapomněl (j)si*“. Stejně jako v předchozích nahrávkách se pouze u 2. osoby singuláru objevil kromě indikativu také imperativ.

V nahrávce nechyběla ani 1. a 3. osoba plurálu. U obou osob bylo více přítomných tvarů „*házíme, máme, střídaj, neučež*“ než tvarů futura „*pudem, sežerem, vypadnou, hoděj*“. U tvarů futura byla užita pouze dokonavá slovesa. Préteritum nebylo u 1. a 3. osoby plurálu ve čtvrté nahrávce vůbec použito.

Ve čtvrté nahrávce bylo možné dohledat celkem 5 miniparadigmat. Tato miniparadigmata jsou uvedena v tabulce č. 9.

Infinitiv	Tvary	Četnost výskytu	Miniparadigma
letět	letím – 1. os. sg. prez. letí – 3. os. sg. prez. letělo – 3. os. sg. min.	1 1 1	Třísložkové paradigma
mít	mám – 1. os. sg. prez. měl jsi – 2. os. sg. min. máme – 1. os. pl. prez.	1 1 1	Třísložkové paradigma
moci	můžu – 1. os. sg. prez. můžeš – 2. os. sg. prez. může – 3. os. sg. prez.	7 1 1	Třísložkové paradigma
muset	musím – 1. os. sg. prez. musíš – 2. os. sg. prez. musí – 3. os. sg. prez. musej – 3. os. pl. prez.	2 2 2 1	Čtyřsložkové paradigma
být	sem – 1. os. sg. prez. budu – 1. os. sg. fut. je – 3. os. sg. prez. byla – 3. os. sg. min. budeme – 1. os. pl. fut. sou – 3. os. pl. prez.	3 3 16 1 1 1	Šestisložkové paradigma

Tabulka č. 9: Výskyt miniparadigmat v nahrávce č. 4

Nejpočetnější šestisložkové miniparadigma se objevilo u slovesa „být“. Obsahovalo přítomné tvary „sem, je, sou“, tvary futura „budu, budeme“ i jeden tvar v minulosti „byla“. Dále v nahrávce bylo jedno čtyřsložkové miniparadigma u slovesa „muset“, jež se skládalo pouze z přítomných tvarů „musím, musíš, musí, musej“. Poslední tři miniparadigmata u sloves „letět, mít, moci“ byla třísložková. U nich převažovaly přítomné tvary „letím, mám, můžu“, ale dítě použilo i dva tvary v minulosti „letělo, měl jsi“.

9.5 Nahrávka č. 5 (3 roky, 11 měsíců, 7 dní)

V páté nahrávce dítě použilo celkem 212 sloves. Příklady těchto sloves a jejich tvarů jsou uvedeny v tabulce č. 10.

V tabulce lze pozorovat, že v páté nahrávce už mají tvary 1. osoby singuláru výraznou převahu. U 1. osoby singuláru bylo 69 tvarů přítomných, mezi nimi byla nejčastěji zastoupena slovesa „nevím, neřeknu, mám“. Tvary futura „řeknu, procvičím si“ a tvary minulosti „byl jsem, vyletěl jsem“ byly u 1. osoby singuláru zastoupeny stejným počtem tvarů. Tvary futura byly tvořeny dokonavými „lehnu si, dám“ i nedokonavými slovesy „budu

mit“. Préteritum bylo tvořeno ve většině případů s pomocným slovesem „*byl jsem, říkal jsem*“, ale ojediněle bylo pomocné sloveso vynecháno „*vytáh (jsem), nestihl (jsem)*“.

Tvar		Příklad daného tvaru	Výskyt v %	
Infinitiv		házet, držet	8,49	
1.os. sg.	prézens	neřeknu, nevím	41,04	32,54
	futurum	řeknu, procvičím si		4,24
	préteritum	byl jsem, vytáh ²⁵		4,24
2.os. sg.	prézens	lechtáš	16,04	0,47
	futurum	chytíš, nedokážeš		2,83
	préteritum	zeptal ses		0,47
	imperativ	nech, dívej, počkej		12,26
3.os. sg.	prézens	je, chrání, není	20,75	14,15
	futurum	dojede, rozbalí		1,88
	préteritum	vešla se, řekla		4,71
1.os. pl.	prézens	jdeme, kopeme	5,66	3,30
	futurum	ukážem, hodíme		1,88
	préteritum	vyndávali jsme		0,47
3.os. pl.	prézens	maj, dávaj	8,49	5,66
	futurum	budou		0,47
	préteritum	vyndávali, zavolali		2,36

Tabulka č. 10: Výskyt slovesných tvarů v nahrávce č. 5

Druhou nejčastěji vyjadřovanou osobou byla 3. osoba singuláru. U této osoby bylo také nejvíce přítomných tvarů. Mezi nejčastější slovesa lze zařadit „*je, chrání*“. Sloveso „*být*“ zde bylo použito na pozici plnovýznamového slovesa. Futurum bylo tvořeno pouze dokonavými slovesy „*dojede, rozbalí*“. Tvary préterita „*vešla se, nešlo, nerozbilo*“ byly početnější než tvary futura.

Třetí nejvíce používanou osobou byla 2. osoba singuláru. Přítomní tvar slovesa se vyskytl pouze jeden „*lechtáš*“. Stejně tak bylo jednou užito sloveso v préteritu „*zeptal ses*“ se správně použitým pomocným slovesem. Futurum dítě tvořilo pomocí dokonavých sloves

²⁵ vytáhl jsem – „jsem“ jsem v promluvě vynecháno

„nedokážeš, hodíš“. U 2. osoby singuláru bylo velké množství tvarů v imperativu „nech, dívej, počkej“, zbylé tvary byly v indikativu.

V nahrávce dítě použilo také tvary 1. a 3. osoby plurálu. U obou osob bylo nejvíce tvarů přítomných „jdeme, kopeme, jsou, mají“. Tyto dvě osoby se navzájem lišily v četnosti tvarů futura a préterita. Futurum bylo u 1. osoby plurálu použito čtyřikrát „ukážem, hodíme“ a u 3. osoby plurálu jednou „budou“. Préteritum bylo u 1. osoby plurálu použito v jednom případě „vyndávali jsme“ a při jeho tvoření dítě nezapomnělo na pomocné sloveso. U 3. osoby plurálu bylo préteritum použito pětkrát „vyndávali, chytli, zavolali“. Tvary 2. osoby plurálu nebyly užity ani jednou.

V páté zvukové nahrávce bylo objeveno 7 miniparadigmat. Tato miniparadigmata jsou uvedena v tabulce č. 11.

Infinitiv	Tvary	Četnost výskytu	Miniparadigma
jít	de – 3. os. sg. prez. jdeme – 1. os. pl. prez. dem -1. os. pl. prez.	1 2 2	Třísložkové paradigma
mít	mám – 1. os. sg. prez. budu mít – 1. os. sg. fut. má – 3. os. sg. prez. maj – 3. os. pl. prez.	4 1 1 2	Čtyřsložkové paradigma
chytit	chytíš – 2. os. sg. fut chytej – 2. os. sg. chytli – 3. os. pl. min.	1 1 1	Třísložkové paradigma
nebýt	nejsem – 1. os. sg. prez. nebudeš – 2. os. sg. fut. není – 3. os. sg. prez. nejsme – 1. os. pl. prez. nejsou – 3. os. pl. prez.	1 1 2 1 1	Pětisložkové paradigma
říct	říkám – 1. os. sg. prez. řeknu – 1. os. sg. fut. říkal jsem – 1. os. sg. min. řekla – 3. os. sg. min.	1 2 1 1	Čtyřsložkové paradigma
hodit	hodím – 1. os. sg. fut. hodíš – 2. os. sg. fut. hoť – 2. os. sg. hodíme – 1. os. pl. fut.	1 1 1 1	Čtyřsložkové paradigma

Tabulka č. 11: Výskyt miniparadigmat v nahrávce č. 5

Do tabulky č. 11 nebylo zapsáno devítisložkové miniparadigma u slovesa „být“. Toto miniparadigma zahrnovalo tvary přítomné „*jsm, je, jsou*“, tvary budoucí „*budu, budeš, budeme, budou*“ a tvary minulosti „*byl jsem, byli*“.

V páté nahrávce se objevilo jedno pětisložkové miniparadigma u slovesa „nebýt“. Většinou se jednalo o tvary přítomné „*nejsem, není, nejsme, nejsou*“ a jednou byl použit tvar budoucí „*nebudeš*“. Obvykle se záporné tvary mezi slovesná miniparadigmata nepočítají, ale v této bakalářské práci jsou do tabulky zařazena také.

Dále zde byla užitá tři čtyřsložková miniparadigmata u sloves „*mít, říct, hodit*“, která se poměrně liší ve tvarech, jimiž jsou tvořena. U slovesa „*mít*“ byla většina tvarů přítomných „*mám, má, maj*“ a jeden se objevil ve budoucnosti „*budou mít*“. Čtyřsložkové miniparadigma u slovesa „*říct*“ bylo tvořeno minulostí „*říkal jsem, řekla*“, tvarem přítomným „*říkám*“ i tvarem budoucí „*řeknu*“.

Čtyřsložkové miniparadigma u slovesa „*hodit*“ se skládalo především z tvarů budoucí „*hodím, hodíš, hodíme*“ a z jednoho imperativu „*hoť*“. V nahrávce se vyskytla ještě dvě třísložková miniparadigmata. U slovesa „*jít*“ byly všechny tvary přítomné „*de, jdeme, dem*“. Miniparadigma slovesa „*chytit*“ se skládalo z tvaru budoucí „*chytíš*“, tvaru minulosti „*chytli*“ a z imperativu „*chytej*“.

9.6 Nahrávka č. 6 (4 roky, 3 měsíce, 10 dní)

V šesté zvukové nahrávce dítě použilo celkem 218 sloves. Tato slovesa jsou i s příklady a s výskytem v procentech zaznamenána v tabulce č. 12.

Z tabulky č. 12 vyplývá, že v šesté nahrávce byla nejvíce užívána 3. osoba singuláru. U této osoby nepřevládají přítomné tvary jako u předchozích nahrávek, ale tvary v minulosti. Těchto tvarů bylo v nahrávce 47 „*rozpálilo, naboural*“. Při tvorbě budoucí užívalo dítě nedokonavá slovesa „*bude koukat, bude se jmenovat*“. U 3. osoby singuláru byl v této nahrávce poprvé použit kondicionál „*byla by*“ a „*byla by se vešla*“.

Druhou nejčastější osobou byla 3. osoba plurálu. U této osoby bylo nejvíce slovesných tvarů v minulosti „*měli, překřížily, mluvili*“. Futurum bylo tvořeno slovesy dokonavými „*sjedou, daj, přijedou*“ i nedokonavými „*budou přeskakovat, budou bydlet*“. Přítomné tvary byly u 3. osoby plurálu zastoupeny nejméně „*sou, maj*“.

Třetí nepoužívanější osobou byla 1. osoba singuláru. U této osoby převažovaly tvary přezenta „*nebojím se, mám*“, ačkoliv jejich četnost byla téměř shodná s četností tvarů v minulosti. Tvary minulosti byly většinou tvořeny s užitím pomocného slovesa „*dostal*“

(j)sem, spálil jsem se“, ale v některých výskytech bylo pomocné sloveso vynecháno „*měl (jsem), nebyl (jsem)*“. Při tvorbě futura volilo dítě především dokonavá slovesa „*spočítám, nerozsvítím si*“, nicméně použilo i slovesa nedokonavá „*budu koukat*“. U 1. osoby singuláru použilo dítě v této nahrávce poprvé tvar kondicionálu „*dal bych*“.

Tvar		Příklad daného tvaru	Výskyt v %	
Infinitiv		dělat, chodit	6,42	
1.os. sg	prézens	mám, nebojím se	16,97	6,88
	futurum	pojedu, budu koukat		4,13
	préteritum	zapomněl (j)sem, byl (j)sem		5,96
2.os. sg.	prézens	vidíš, dáváš si	7,80	1,38
	futurum	ukážeš		0,46
	imperativ	podívej, koukej		5,96
3.os. sg.	prézens	je, umí, zatáčí	43,58	12,84
	futurum	bude se jmenovat		9,17
	préteritum	bolelo, sněť ²⁶		21,66
1.os. pl.	prézens	máme, nepotřebujem	5,96	1,38
	futurum	dáme, půjdeme		1,38
	préteritum	slyšeli jsme, začli ²⁷		3,21
2.os. pl.	préteritum	přijeli (j)ste	0,46	0,46
3.os. pl.	prézens	jsou, maj	18,81	4,59
	futurum	budou bydlet, přijedou		5,05
	préteritum	žili, mluvili		9,17

Tabulka č. 12: Výskyt slovesných tvarů v nahrávce č. 6

V této nahrávce se vyskytly i tvary 2. osoby singuláru a 1. osoby plurálu. U 2. osoby singuláru byly užity přítomné tvary „*vidíš, dáváš*“ i futurum formou dokonavého slovesa „*ukážeš*“, ale nevyskytl se žádný tvar v préteritu. Z hlediska slovesného způsobu používalo dítě u 2. osoby singuláru nejen indikativ, ale také imperativ „*podívej, koukej*“. Tvary 1. osoby plurálu byly převážně v préteritu, k jehož vytvoření dítě užívalo pomocné sloveso „*slyšeli jsme, viděli jsme*“, a v jednom případě pomocné sloveso nepoužilo „*začli (jsme)*“.

²⁶ snědl

²⁷ začali jsme

U 1. osoby plurálu se v této nahrávce objevil tvar kondicionálu „*bysme*²⁸ *se mohli spálit*“ a „*bysme začli*“. V šesté nahrávce se poprvé objevil jeden tvar 2. osoby plurálu v minulém čase „*přijeli (j)ste*“.

V nahrávce bylo nalezeno 6 miniparadigmat. Tato miniparadigmata jsou uvedena v tabulce č. 13.

Infinitiv	Tvary	Četnost výskytu	Miniparadigma
mít	mám – 1. os. sg. prez. měl – 3. os. sg. min. má – 3. os. sg. prez. mělo – 3. os. sg. min. máme – 1. os. pl. prez. maj – 3. os. pl. prez. měli – 3. os. pl. min.	3 3 2 1 1 3 3	Sedmisložkové paradigma
koukat	budu koukat – 1.os. sg. fut. koukej – 2. os. sg. imp. bude koukat – 3. os. sg. fut. budou koukat – 3. os. pl. fut.	1 7 1 1	Čtyřsložkové paradigma
nebýt	nebyl – 1. os. sg. min. není – 3. os. sg. prez. nebude – 3. os. sg. fut. nebyla – 3. os. sg. min. nejsou – 3. os. pl. min.	1 1 1 1 1	Pětisložkové paradigma
dát	dej – 2. os. sg. imp. dáme – 1. os. pl. fut. daj – 3. os. pl. fut.	1 1 1	Třísložkové paradigma
přijet	přijel - 3. os. sg. min přijeli (j)ste – 2. os. pl. min. přijedou – 3. os. pl. fut.	1 1 1	Třísložkové paradigma

Tabulka č. 13: Výskyt miniparadigmat v nahrávce č. 6

V tabulce č. 13 není uvedeno sedmisložkové miniparadigma u slovesa „*být*“. Toto miniparadigma se skládalo z tvarů přítomných „*je, jsou*“, tvarů futura „*bude, budou*“ a z tvarů préterita „*bylo, byl jsem, byli*“. Další sedmisložkové miniparadigma bylo nalezeno u slovesa „*mít*“, u něhož byly tvary přítomní „*mám, má, máme, maj*“ a tvary préterita „*měl, mělo, měli*“.

²⁸ bychom

Miniparadigma u slovesa „*nebýt*“ bylo pětisložkové a obsahovalo tvary préterita „*nebyl, nebyla, nejsou*“, přítomní „*není*“ a tvar futura „*nebude*“. Jedno miniparadigma u slovesa „*koukat*“ bylo čtyřsložkové. Skládalo se z tvarů futura „*budu koukat, bude koukat, budou koukat*“ a z jednoho tvaru imperativu „*koukej*“. Třísložková miniparadigmata byla v šesté nahrávce u sloves „*dát, přijet*“. U slovesa „*dát*“ byly dva tvary futura „*dáme, daj*“ a jeden tvar imperativu „*dej*“, u slovesa „*přijet*“ byly dva tvary v préteritu „*přijeli ste, přijel*“ a jeden tvar futura „*přijedou*“.

10 Shrnutí nahrávek

Ve zvukových nahrávkách bylo zaznamenáno celkem 1212 sloves. Výskyt sloves z hlediska osoby a času je znázorněn v tabulce č. 14. V této kapitole jsou sledovány změny v osvojování a užívání sloves, které nastaly mezi jednotlivými nahrávkami. Tyto změny byly pozorovány z hlediska osob, času, slovesného způsobu a vidu.

Tvar		Výskyt v nahrávce č.						Počet výskytů	Procentuální výskyt	
		1	2	3	4	5	6			
Infinitiv		8	30	22	21	18	13	112	9,24	
1.os. sg	prézent	23	46	27	38	69	15	218	26,40	17,99
	futurum	10	19	7	15	9	9	69		5,69
	préteritum	3	3	4	1	9	13	33		2,72
2.os. sg.	prézent	2	13	3	4	1	3	26	14,77	2,15
	futurum	3	11	4	5	6	1	30		2,48
	préteritum	-	2	3	4	1	-	10		0,83
	imperativ	12	35	17	10	26	13	113		9,32
3.os. sg.	prézent	68	55	49	32	30	28	262	34,57	21,62
	futurum	8	8	17	3	4	20	60		4,95
	préteritum	3	17	11	9	0	47	97		8,00
1.os. pl.	prézent	7	10	6	3	7	3	36	6,44	2,97
	futurum	3	9	9	4	4	3	32		2,64
	préteritum	-	1	1	-	1	7	10		0,83
2.os. pl.	préteritum	-	-	-	-	-	1	1	0,08	0,08
3.os. pl.	prézent	10	7	6	5	12	10	50	8,50	4,13
	futurum	1	5	1	4	11	23	23		1,90
	préteritum	-	1	4	-	5	20	30		2,48

Tabulka č. 14: Výskyt tvarů sloves v jednotlivých nahrávkách

V první zvukové nahrávce (věk dítěte: 2 roky, 9 měsíců, 13 dní) byly nejvíce zastoupeny tvary 3. osoby singuláru a 1. osoby singuláru. Z časů se nejčastěji vyskytoval prézens (75,78%) a po něm futurum (15,53%). Futurum bylo stejně často tvořeno dokonavými a nedokonavými slovesy. Nejméně bylo zastoupeno préteritum (3,73%).

U slovesného způsobu převládal indikativ v 87,58%, imperativ se vyskytl pouze 7,45% a kondicionál pouze v 6 výskytech v poslední nahrávce.

Na rozdíl od první nahrávky, kde tvary 3. osoby singuláru tvořily téměř polovinu všech tvarů sloves, ve druhé nahrávce (věk dítěte: 2 roky, 11 měsíců, 12 dní) bylo užití 1., 2. a 3. osoby singuláru téměř vyrovnané. Změny lze pozorovat i při tvoření futura, kdy se u 3. osoby ve druhé nahrávce používají pouze dokonavá slovesa. U tvarů 1. osoby singuláru nedošlo mezi první a druhou nahrávkou k žádným výrazným změnám, pouze se zvětšila četnost jejich užití. Nově se u 2. osoby singuláru a u 1. a 3. osoby plurálu objevily slovesné tvary v préteritu. Nejčastějším časem byl prézens (61,03%), futurum (19,12%) a zřídka se objevovalo préteritum (8,82%).

Ve třetí nahrávce (věk dítěte: 3 roky, 3 měsíce, 20 dní) začaly znovu výrazně převažovat tvary 3. osoby singuláru. Dominantním časem zde byl prézens (57,79%). Při tvoření futura byla v této nahrávce užitá především dokonavá slovesa. Zajímavé je, že u 1. osoby plurálu bylo futurum tvořeno častěji než prézens. Při tvoření préterita, které bylo o něco častější než u předchozích nahrávek (12,04%), začaly převažovat tvary s užitím pomocného slovesa „být“. Během této nahrávky se ke spojení infinitivu s modálním slovesem přidalo kromě sloves „moci, muset“ známých již z druhé nahrávky i modální sloveso „chtít“.

V porovnání s předchozími třemi nahrávkami, ve kterých byly nejvíce zastoupeny tvary ve 3. osobě singuláru, převažují ve čtvrté nahrávce (věk dítěte: 3 roky, 7 měsíců, 27 dní) tvary 1. osoby singuláru (34,17%). Z pohledu časů má stále převahu prézens (58,23%). Při tvoření futura dítě většinou používá dokonavá slovesa. Při tvorbě préterita začínají pomalu převládat tvary s pomocným slovesem. U 1. a 3. osoby plurálu se préteritum neobjevilo vůbec.

V nahrávce číslo pět (věk dítěte: 3 roky, 11 měsíců, 7 dní) bylo nejvíce tvarů 1. osoby singuláru (41,04%), což je dokonce více než v přechodí nahrávce. U této osoby bylo futurum proti předchozím nahrávkám tvořeno ryze nedokonavými slovesy. Z časů stále výrazně převládá prézens (68,40%), ale zvyšuje se množství sloves užitých v préteritu. V této nahrávce bylo dokonce téměř o jedno procento více sloves v préteritu než ve futuru. Futurum bylo většinou tvořeno dokonavými slovesy. Z hlediska slovesného způsobu převažuje indikativ.

V šesté nahrávce (věk dítěte: 4 roky, 3 měsíce, 10 dní) byly nejčetnější tvary 3. osoby singuláru (43,58%). Druhou nejvíce zastoupenou skupinou byly tvary 3. osoby plurálu, což bylo od počátku pořizování zvukových nahrávek poprvé. V šesté nahrávce bylo možno

zaznamenat první výskyt slovesného tvaru ve 2. osobě plurálu v préteritu. V této nahrávce začalo dítě používat kondicionál v 1. a 3. osobě singuláru a v 1. osobě plurálu. Překvapivé je, že v této nahrávce nebyl nejvíce užívaným časem prézens. Poprvé bylo nejužívanější préteritum (40,37%) a prézens byl v četnosti užití až druhý (33,03%).

Celkově lze říci, že u nahrávek byla nejvíce zastoupena 3. osoba singuláru (34, 57%) a 1. osoba singuláru (26,40%). Z pohledu slovesných časů byl dominantním časem prézens (48, 84%), zatímco výskyt futura (17,66%) a préterita (14,93%) byl poměrně vyrovnaný.

10.1 Shrnutí - miniparadigmata

Výskyt miniparadigmat byl ve zvukových nahrávkách překvapivě častý. V nahrávkách se objevilo dohromady 42 miniparadigmat u 22 různých sloves. Nejčastější a nejobsáhlejší byla miniparadigmata u sloves „být“ a „mít“, která se objevila v každé zvukové nahrávce. Mezi miniparadigmata byly zařazovány i záporné tvary sloves.

Množství slovesných miniparadigmat se v jednotlivých zvukových nahrávkách lišilo. Nejčastěji se vyskytovalo sedm slovesných miniparadigmat. Nejvíce jich bylo nalezeno ve druhé zvukové nahrávce, kde se jejich počet rovnal deseti slovesným miniparadigmatům. Nejméně slovesných miniparadigmat bylo nalezeno ve čtvrté zvukové nahrávce, kde se jich objevilo pouze pět. Výskyt slovesných miniparadigmat v nahrávkách je znázorněn v tabulce č. 15.

Miniparadigma	Nahrávka č. 1	Nahrávka č. 2	Nahrávka č. 3	Nahrávka č. 4	Nahrávka č. 5	Nahrávka č. 6
Devítisložkové	-	1	1	-	1	-
Sedmisložkové	-	-	-	-	-	2
Šestisložkové	1	-	-	1	-	-
Pětisložkové	1	3	-	-	1	1
Čtyřsložkové	2	2	1	1	3	1
Třísložkové	3	4	5	3	2	2

Tabulka č. 15: Výskyt slovesných miniparadigmat v jednotlivých nahrávkách

Z tabulky č. 15 lze vyčíst, že již v první zvukové nahrávce bylo nalezeno sedm slovesných miniparadigmat. V každé nahrávce byla obsažena pouze čtyřsložková a třísložková miniparadigmata. Devítisložková miniparadigmata se objevila jedině u slovesa

„být“. Sedmisložkové a šestisložkové slovesné miniparadigma se vyskytlo u sloves „být“ a „mít“. Pětisložková miniparadigmata byla dohledána kromě sloves „být, mít“ také u sloves „jít, běžet, dát“. Nejvíce pětisložkových slovesných miniparadigmat bylo ve druhé zvukové nahrávce. Desetkrát se v nahrávkách objevilo čtyřsložkové miniparadigma. Nejčtenější byla třísložková slovesná miniparadigmata, která se v nahrávkách objevila dohromady devatenáctkrát.

V miniparadigmatech byla nejčastější osobou 1. a 3. osoba singuláru. Téměř stejný počet výskytů měla 2. osoba singuláru a 1. osoba plurálu. Menší množství výskytů měla 3. osoba plurálu. Pouze v jednom případě se v miniparadigmatech a zároveň během celého nahrávání objevila 2. osoba plurálu.

11 Závěr

V teoretické části bakalářské práce byly přiblíženy různé teorie osvojování jazyka a vývoje řeči u dětí. Přiblíženy byly nejen teorie, které se objevily během rozvoje vývojové psycholingvistiky, ale také současné teorie a různé přístupy uplatňované při zkoumání vývoje dětské řeči. Dále byl objasněn pojem řečová komunikace. Protože na vývoj dětské řeči má vliv i prostředí, v němž děti vyrůstají, nebyly v teoretické části opomenuty ani sociální a kulturní determinanty vývoje řeči dětí.

Před pozorováním vývoje řeči u dítě bylo důležité poznat jednotlivé fáze ve vývoji dětské řeči. V kapitole s názvem „*Konstruování gramatické kompetence*“ byly shrnuty poznatky nejen o starších výzkumech dětské řeči, ale také informace o současných výzkumech ve vývoji řeči u česky mluvícího dítěte. U současných výzkumů byla věnována pozornost především výzkumům zabývajícím se osvojováním sloves, protože právě osvojování sloves bylo vybráno jako téma této bakalářské práce. V práci byly prozkoumány možnosti pozorování osvojování řeči u jednoho dítěte. Na základě zjištěných možností bylo zvoleno pozorování formou zvukových nahrávek.

V praktické části bakalářské práce jsou analyzovány zvukové nahrávky. První zvuková nahrávka byla pořízena ve věku 2 let, 9 měsíců a 13 dní. Mezi první a druhou zvukovou nahrávkou byl časový rozestup dva měsíce. Ostatní nahrávky byly pořizovány vždy po čtyřech měsících. Poslední zvuková nahrávka vznikla ve věku 4 let, 3 měsíců a 10 dní. V prvních pěti nahrávkách mluví s pozorovaným dítětem jeho bratranec. Poslední nahrávka byla jediná pořízena se sestřenicí daného dítěte za účelem získání dostatečného množství rozmanitých výpovědí.

Již v ukázkách transkripce (v kapitole 8.3, 8.4 a 8.5) je možné pozorovat, že mezi první a poslední nahrávkou došlo ve vývoji řeči pozorovaného dítěte k velkému posunu. V první nahrávce (věk dítěte: 2 roky, 9 měsíců, 13 dní) lze z hlediska fonetiky pozorovat velké množství nepřesností a po syntaktické stránce se jedná pouze o věty jednoduché. Naproti tomu v poslední nahrávce (věk dítěte: 4 roky, 3 měsíce, 10 dní) je výslovnost srovnatelná s výslovností dospělého člověka a z hlediska syntaxe lze objevit vedle vět jednoduchých také souvětí.

V šesti zvukových nahrávkách se vyskytlo celkem 1212 sloves. Z pohledu slovesných osob byla zpočátku nejvíce zastoupena 3. osoba singuláru, což se shoduje s poznatky Chejnové (2106b), Saicové Římalové (2013) a Smolíka (2002). Postupně v nahrávkách vzrůstal počet slovesných tvarů 1. osoby singuláru. V poslední nahrávce znovu

dominovala 3. osoba singuláru. Zajímavé je, že v poslední nahrávce byla druhá nejčastější osoba 3. osoba plurálu, která se v předchozích nahrávkách vyskytovala málo. Poslední nahrávka byla unikátní také v tom, že se v ní jako v jediné objevil jeden výskyt 2. osoby plurálu.

V nahrávkách je možné sledovat nejen změny v užívání různých osob, ale také v užívání různých slovesných časů. Zpočátku byly nejvíce zastoupeny přítomní tvary sloves. Od třetí nahrávky byl vidět nárůst používání préterita s užitím pomocného slovesa. V páté nahrávce začalo množství tvarů préterita výrazně stoupat a v poslední nahrávce bylo préteritum nejvíce užívaným časem. Bylo vidět, že dítě si postupně začalo uvědomovat nejen přítomnost a budoucnost, kterou vyjadřovalo ve všech nahrávkách přibližně stejně často. Pro dítě se stala podstatná i minulost, a to se projevilo v jeho řeči. V užívání slovesných časů se poznatky této bakalářské práce shodují s poznatky Pačesové (1979).

Ze slovesných způsobů dítě nejčastěji užívalo indikativ. Imperativ byl zastoupen pouze u 2. osoby singuláru. Kondicionál začalo dítě používat až ve věku 4 roky, 3 měsíce, 10 dní. To je o rok později, než u dítěte pozorovaného Chejnovou (2016b). Z hlediska mluvnické kategorie vidu bylo užívání dokonavých a nedokonavých sloves v nahrávkách téměř vyrovnané.

U slovesných miniparadigmat byl překvapivý jejich vysoký výskyt již v první nahrávce. Na začátku psaní bakalářské práce bylo očekáváno, že se bude mezi jednotlivými nahrávkami zvyšovat množství a složitost miniparadigmat. Tato myšlenka se během práce nepotvrdila.

V této bakalářské práci bylo pozorování omezeno na vývoj řeči u jednoho dítěte. Na rozdíl od většiny prací se stejným zaměřením nebyly zvukové nahrávky pořizovány s matkou dítěte, ale s člověkem z širšího okruhu příbuzenstva. Kvůli rozsahu práce byl pro analýzu vybrán pouze jeden ohebný slovní druh. V analýze by bylo možné pokračovat také u zbylých ohebných slovních druhů.

12 Seznam použitých informačních zdrojů

ALTMANN, Gerry. *Výstup na babylonskou věž: Otázky jazyka, mysli a porozumění*. Vydání první. Praha: Triáda, 2005. 312 s. ISBN 80-86138-70-4. s 22-24.

CHEJNOVÁ, Pavla. *Acquisition of morphological categories and vocabulary in early ontogenesis of a czech child*. Vydání 1. Praha: Karolinum Press. 2016a. 164 s. ISBN 978-80-246-3436-4.

CHEJNOVÁ, Pavla. Osvojování gramatických kategorií sloves u českého dítěte. *Slovo a slovesnost*. 2016b. 77 (3). s. 185-201.

MATĚJČEK, Zdeněk. *Prvních 6 let ve vývoji a výchově dítěte: normy vývoje a vývojové milníky z pohledu psychologa: základní duševní potřeby dítěte: dítě a lidský svět*. Vydání 1. Praha: Grada Publishing, a. s. 2005. 184 s. ISBN 80-247-0870-1

MILLER, George A.; MCKEAN, Kathryn Ojemann. A chronometric study of some relations between sentences. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 1964, 16.4: 297-308.

NEBESKÁ, Iva. *Úvod do psycholingvistiky*. Vydání první. Praha: vydavatelství a nakladatelství H&H, 1992. 127 s. ISBN 80-85467-75-5. s 97-101.

PAČESOVÁ, Jaroslava. *Řeč v raném dětství*. Vydání 1. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1979. 170 s.

PRŮCHA, Jan. *Dětská řeč a komunikace: Poznatky vývojové psycholingvistiky*. Vydání 1. Praha: Grada Publishing, a. s. 2011. 200 s. ISBN 978-80-247-3181-0. s 35-37.

PŘÍHODA, Václav. *Ontogeneze lidské psychiky I*. 2. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. 1967. 461 s.

SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie. *Když začínáme mluvit: lingvistický pohled na rané projevy česky hovořícího dítěte*. Vydání 1. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2013. 217 s. ISBN 978-80-7308-482-0. s 34–37.

SMOLÍK, Filip. Osvojování českých slovesných tvarů v raném věku. *Československá psychologie*. 2002. 46 (5). s. 450–461.

SMOLÍK, Filip. Časná znalost jazyka: Vývoj receptivní znalosti jazyka v prvních dvou letech života. *Československá psychologie*, 50, s. 238-250.

SMOLÍK, Filip; SEIDLOVÁ MÁLKOVÁ, Gabriela. *Vývoj jazykových schopností v předškolním věku*. Vydání 1. Praha: Grada Publishing, a. s. 2014. 248 s. ISBN 978-80-247-4240-3.

13 Seznam příloh

Příloha 1 – Přepis nahrávky č. 1

Příloha 2 – Přepis nahrávky č. 2

Příloha 3 – Přepis nahrávky č. 3

Příloha 4 – Přepis nahrávky č. 4

Příloha 5 – Přepis nahrávky č. 5

Příloha 6 – Přepis nahrávky č. 6

14 Seznam tabulek

Tabulka č. 1: Zvukové nahrávky

Tabulka č. 2: Výskyt slovesných tvarů v nahrávce č. 1

Tabulka č. 3: Výskyt miniparadigmat v nahrávce č. 1

Tabulka č. 4: Výskyt slovesných tvarů v nahrávce č. 2

Tabulka č. 5: Výskyt miniparadigmat v nahrávce č. 2

Tabulka č. 6: Výskyt slovesných tvarů v nahrávce č. 3

Tabulka č. 7: Výskyt miniparadigmat v nahrávce č. 3

Tabulka č. 8: Výskyt slovesných tvarů v nahrávce č. 4

Tabulka č. 9: Výskyt miniparadigmat v nahrávce č. 4

Tabulka č. 10: Výskyt slovesných tvarů v nahrávce č. 5

Tabulka č. 11: Výskyt miniparadigmat v nahrávce č. 5

Tabulka č. 12: Výskyt slovesných tvarů v nahrávce č. 6

Tabulka č. 13: Výskyt miniparadigmat v nahrávce č. 6

Tabulka č. 14: Výskyt tvarů sloves v jednotlivých nahrávkách

Tabulka č. 15: Výskyt slovesných miniparadigmat v jednotlivých nahrávkách